

Revus

Journal for Constitutional Theory and Philosophy of
Law / Revija za ustavno teorijo in filozofijo prava

1 | 2003

**Izkušnje (slovenske) preteklosti in pogled v (evropsko)
prihodnost**

Okrogla miza: Evropsko povezovanje – izkušnje (slovenske) preteklosti in pogled v (evropsko) prihodnost

*Round Table: European Integration: Experiences from the (Slovenian) Past and
(European) Future Perspectives*

Ciril Ribičič (ur.)

Electronic version

URL: <http://journals.openedition.org/revus/1424>

DOI: 10.4000/revus.1424

ISSN: 1855-7112

Publisher

Klub Revus

Printed version

Date of publication: 1 janvier 2003

Number of pages: 15-43

ISSN: 1581-7652

Electronic reference

Ciril Ribičič (ur.), « Okrogla miza: Evropsko povezovanje – izkušnje (slovenske) preteklosti in pogled v (evropsko) prihodnost », *Revus* [Spletna izdaja], 1 | 2003, Datum spletne objave: 19 septembre 2013, ogled: 02 mai 2019. URL : <http://journals.openedition.org/revus/1424> ; DOI : 10.4000/revus.1424

All rights reserved

Okrogla miza; Evropsko povezovanje: izkušnje (slovenske) preteklosti in pogled v (evropsko) prihodnost

Leto 2003 je dokončno pokopalo nekdanjo Jugoslavijo, saj si je celo njen srbsko-črnogorski ostanek nadel novo ime. Prav tako je v tem letu nastala zasnova evropske ustavne pogodbe, ki je bržkone prelomnica v razvoju Evropske zveze iz nekdanje gospodarske skupnosti v evropsko federativno skupnost Evropejcev in evropskih nacionalnih držav. In ne nazadnje Slovenija je v letu 2003 plebiscitarno sprejela odločitev o vključitvi v polnopravno članstvo Evropske zveze. Več kot dovolj razlogov je torej za to, da se v prvi številki Revusa, revije za evropsko ustavnost, pojavi okrogla miza prav na temo Evropskega povezovanja: izkušnje (slovenske) preteklosti in pogled v (evropsko) prihodnost.

Revus je k sodelovanju povabil: dr. Ljuba Bavcon, dr. Antona Beblerja, dr. Franceta Bučarja, dr. Bojana Bugariča, dr. Slavka Gabra, dr. Franca Grada, dr. Petra Grilca, dr. Tineta Hribarja, dr. Toneta Jerovška, dr. Tanjo Karakamiševo, dr. Rudija Kocjančiča, dr. Igorja Kaučiča, dr. Sava Klimovskega, dr. Matjaža Kmecla, dr. Leva Krefta, dr. Ivana Kristana, mag. Matevža Krivica, dr. Slavena Letico, dr. Jožeta Mencingerja, mag. Sebastiana Nerada, dr. Dušana Pluta, dr. Miho Ribariča, dr. Rudija Rizmana, dr. Smiljka Sokola, mag. Jadranko Sovdat, dr. Mirjam Škrk, mag. Andraža Terška, dr. Zdravka Tomca, mag. Jurija Toplaka, dr. Nika Toša in dr. Mitjo Žagarja. Odgovore, ki jih objavljamo v tej številki, sem zbral poleti 2003. Povabilo ostaja odprto za tiste, ki doslej na vprašanja niso uspeli odgovoriti.

Vsakdo od povabljenih je imel možnost na največ treh straneh odgovoriti na tri vprašanja (pri čemer je imel možnost posameznim odgovorom dati različno težo, glede na pomen, ki jim ga pripisuje). Odgovore sem razporedil po abecedi avtorjev, ne da bi se spuščal v njihovo komentiranje.

Za Revus: dr. Ciril Ribičič

Kako ocenjujete izkušnje Slovenije v jugoslovanski federaciji?

dr. Ljuba Bavcon: Glede na to, da nisem nikoli opravljal kakšne politične ali državne funkcije, bi zelo težko ocenjeval tovrstne izkušnje Slovenije kot republike. V akademskih krogih, v katerih sem se gibal praktično vse življenje, pa vsaj moje osebne izkušnje niso slabe. Za raziskovalca na področjih kriminologije, kriminalitetne politike in kazenskega prava je bila SFRJ širok, izjemno raznolik in zanimiv prostor. Omogočal je razmeroma lahko medsebojno komuniciranje zaradi sorodnosti jezikov, omogočal je izvajanje primerjalnih kriminoloških raziskav, izmenjavo predavateljev in še veliko

drugega, kar po letu 1991 vsaj sam pogrešam. Slovenci smo imeli na akademskem področju še ta privilegij, da so bile represivne težnje v slovenski politiki vsaj od konca 70. let manj močne kot drugje po tedanji državi. Zato smo lahko razmeroma močno vplivali na proces demokratizacije, posebej na področju kazenske represije. Ta proces se je sicer začel že po padcu Rankovića sredi 60., a se je v obdobju 1971/2 za nekaj let ustavil v t. i. svinčenih letih. Nadaljeval se je konec 70.; najmočneje v Sloveniji, ki je proces poganjala in pridobivala veliko somišljenikov v drugih republikah, zlasti med intelektualci. Res pa je, da je bil odpor zoper procese demokratizacije iz zveznih partijskih in državnih organov vedno močnejši. Iz Beograda so nenehno prihajala represivna sporočila in zahteve po kršitvah človekovih pravic in elementarnih načel demokratične pravne države. Ko so bile med drugim tudi na 14. kongresu ZKJ zavrnjene vse zahteve slovenske delegacije po uvedbi političnega pluralizma, po vzpostavitvi parlamentarne demokracije in načel pravne države ter mehanizmov za varstvo človekovih pravic, je postala odločitev za osamosvojitve Slovenije manj slaba, kot bi bilo vztrajanje v takšni, unitaristični, na politični in kazenski represiji in na kršitvah človekovih pravic utemeljeni federaciji.

dr. Anton Bebler: Odgovoril bom na širše vprašanje o izkušnjah Slovencev s federalizmom. Le-te so precej daljše in bolj zapletene od tistih, ki jih navaja vprašanje. V našem političnem diskurzu prevladujejo negativno obarvane ocene o jugoslovanskem federalizmu. V nasprotju s temi čustveno obarvanimi mnenji ocenjujem federalne izkušnje Slovencev v povezavah z nekaterimi južnoslovanskimi in drugimi (neslovanskimi) narodi na ozemlju nekdanje SFRJ v marsikaterem pogledu za koristne in pozitivne.

Če odmislimo zamisli o federalni preureditvi avstro-ogrske monarhije (tik pred njenim razpadom), imamo Slovenci federalne izkušnje izključno z drugimi narodi nekdanje Jugoslavije. Za tako izkušnjo iz l. 1918 štejem približno 2-mesečno delovanje vlade narodnega sveta v Državi Slovencev, Hrvatov in Srbov. Tedaj so prvič nastali civilno uradništvo, redarstvo, vojaške enote in poveljstva ter skromna zakonodaja v slovenskem jeziku. Za drugo zgodovinsko izkušnjo štejem delovanje slovenskega narodnoosvobodilnega gibanja v koaliciji osvobodilnih gibanj iz nekaterih (ne vseh) drugih delov razkosane in okupirane Jugoslavije v letih 1941-4. Poleg velikih žrtev in gospodarskega nazadovanja je imelo obdobje II. svetovne vojne in narodnoosvobodilnega boja izredno pozitivne učinke za konstituiranje Slovencev v državotvorni narod. Med njimi moram omeniti oblikovanje in delovanje civilnih in vojaških organov OF, slovenske partizanske vojske s slovenščino kot poveljevalnim jezikom, izkušenih kadrov in tudi nedržavnih institucij. Sodelovanje v tej de facto konfederalni koaliciji narodnoosvobodilnih gibanj je omogočilo vstop Slovencev (še preden je uradno nastala Slovenija) v vrste "Združenih narodov" in po osvoboditvi dosego dveh ključnih smotrov "Združene Slovenije": priključitev Primorske in združitve največjega dela slovenskega etničnega ozemlja v eni državni enoti, prvič imenovani Slovenija. Slovenci sami tega tedaj namreč ne bi zmogli. Konfederacija osvobodilnih gibanj pa je v letih 1944-5 žal hitro prerasla v centralizirano federacijo DFJ. Tako je bil v maju 1945 storjen korak nazaj v primerjavi s predhodnim konfederalnim obdobjem, saj je bila odpravljena slovenska partizanska vojska.

In vendarle je bil vstop Slovencev v DFJ-FLRJ zgodovinsko nujen, saj tedaj ni bila možna samostojna slovenska država, drugih, za večino Slovencev sprejemljivih rešitev pa ni bilo. Zaradi tega je bil položaj Slovenije kot enote v jugoslovanski federaciji (FLRJ-SFRJ) najboljša realna možnost v tistem času. Z vidika nacionalne emancipacije in krepitve prvin lastne državnosti Slovencev je bila FLRJ-SFRJ vsekakor veliko boljša rešitev od predvojne

unitarne in avtoritarne jugoslovanske monarhije. Slovenci so nato skupaj z drugimi jugoslovanskimi narodi preboleli zelo težavna "svinčena" leta domačega centralizma in totalitarizma. Tudi slovenski politiki, uradniki, vojaki, policisti idr. so prispevali svoje k oblikovanju in delovanju tedanjega marksistično obarvanega režima t. i. ljudske demokracije. To velja, med drugim, za posnemanje, z nekaterimi prilagoditvami, sovjetskega modela "socialističnega federalizma". Pri tem so v obdobju 1945-6, ob pripravi prve ustave FLRJ, po vzorcu "Stalinove" ustave iz l. 1936, imeli Slovenci zelo vidne vloge v zvezni ustavni komisiji. V nasprotju z veliko hujšimi izkušnjami pred l. 1945 pa jugoslovanski totalitarizem ni ogrožal obstaja Slovencev kot naroda.

Najmanj do l. 1974 je bila FLRJ-SFRJ precej centralizirana kvazifederacija. V napetem obdobju "hladne vojne" in zunanjih groženj je ta skupna država vendarle zagotavljala Slovencem zunanjo varnost, tudi pred hujšo sovjetsko različico totalitarizma. Poleg tega je Jugoslavija omogočala postopen razvoj prvih slovenske državnosti: ustave, zakonodajnih, izvršilnih in pravosodnih organov, razvejane republiške zakonodaje, izkušenega uradništva, izobraževalno-intelektualne infrastrukture (šolstva do najvišje ravni, dveh univerz, SAZU, znanstvenoraziskovalnih ustanov itn.), slovenske policije, inšpekcijsko-nadzornih organov, avtonomnega sistema oskrbe prebivalstva s temeljnimi storitvami (energija, promet, zdravstvo itn.). Od l. 1968 moramo k temu prišteti še pomembno pridobitev - teritorialno obrambo s slovenščino kot uradovnim in poveljniškim jezikom. Tisoči politikov, diplomatov, drugih uradnikov, strokovnjakov, vojakov, umetnikov, športnikov itn. iz Slovenije so v okviru jugoslovanske federacije in prek nje v stikih z zunanjim svetom desetletja pridobivali dragocene mednarodne izkušnje. Tako je l. 1949 prišel Slovenec prvič na položaj predsednika Varnostnega sveta OZN kot predstavnik federalne Jugoslavije. Tudi za FLRJ je bil to prvi tovrstni uspeh.

Čeprav je bila Slovenija zemljepisno oddaljena od zveznega središča in so tvorili Slovenci slabo dvanajstino prebivalstva federacije ter še manjši del zveznega uradništva, ne moremo oceniti vloge Slovenije v federaciji kot periferne ali tretjerazredne. Posamezni zvezni politiki in uradniki iz Slovenije so imeli na razvoj FLRJ-SFRJ večji vpliv (tudi negativen), kot bi Sloveniji pripadalo, npr. glede na številčnost njenega prebivalstva. Dejanski položaj slovenske politične elite v federaciji je bistveno presegal "republiški ključ", kar je veljalo tudi za nekatera druga področja (predvsem za gospodarstvo ter nekaj upravnih in znanstvenih strok).

Slovenske izkušnje z jugoslovanskim federalizmom bi bile lahko nedvomno bolj prijazne in plodne, toda presojaati jih moramo v primerjavi z realnimi izkušnjami drugih in ne s teoretično možnim in zaželenim. In če se ozremo na usodo slovenskih zamejcev v posttotalitarnih "zahodnih" demokracijah Italije in Avstrije ter Ukrajincev, Estoncev, Slovakov itn. v dveh "vzhodnih" avtoritarnih "socialističnih federacijah", lahko ovrednotimo jugoslovansko federacijo kot sorazmerno dobro pribežališče za Slovence. FLRJ-SFRJ je pri tem odigrala vlogo tople grede naše državnosti, kar nam je prišlo zelo prav na poti, da postanemo mednarodno priznana nacija. Na drugi strani štejem za najbolj negativen del slovenskih federalnih izkušenj naporen boj za demokratizacijo, za uveljavljanje višje ravni spoštovanja človekovih pravic, za sporazumno preureditev skupne države in nazadnje za samostojno Slovenijo. Ta boj je potekal skoraj izključno s centralističnim blokom v federalnem središču in je pripeljal k s krvjo omadeževanem razpadu predzadnje federacije z imenom Jugoslavija. Ta klavni zaključek je neizogibno pokvaril vtis o celotni slovenski izkušnji z jugoslovanskim federalizmom.

dr. Franc Grad: Pri odgovoru na to vprašanje ne mislim razpravljati o naravi političnega sistema, ki je veljal v času jugoslovanske federacije, čeprav je pomembno (morda celo odločilno) vplival na njeno dejansko delovanje, ampak se osredotočam na zvezno državo kot obliko povezovanja jugoslovanskih narodov in narodnosti. Ustavnopravno gledano je bila namreč jugoslovanska federacija izredno zanimiva in dokaj posrečena tvorba. Federalni koncept je bil sicer sprva zgrajen močno po sovjetskem vzoru, kasneje pa se je od njega vse bolj oddaljeval in postajal vse bolj izviren. To v največji meri velja za zadnjo federalno ureditev na podlagi zvezne ustave iz leta 1974. Njen ustavni koncept je sicer temeljil na federalnem načelu, vendar pa je vseboval tudi nekaj pomembnih konfederalnih elementov, zlasti odločanje s soglasjem federalnih enot glede ustavnih sprememb in odločanje v zboru republik in pokrajin. Tudi pristojnosti so bile razmejene med republiko in federacijo tako, da so omogočale republikam samostojno urejanje večine zadev. Položaj republike je bil torej precej močnejši, kot je to običajno v sodobnih federacijah. Ta ustavnopravni model je seveda deloval v posebnih okoliščinah, pri čemer mislim zlasti na naravo političnega sistema in na razmerja med republikami. Politični sistem je bil naravnan tako, da je v praksi dopuščal le omejeno uresničevanje ustavne zamisli o zvezni državi, kar pa se je z njegovim pešanjem proti koncu obstoja začelo spreminjati. Razmerja med republikami so bila zaznamovana z veliko različnostjo med njimi, tako glede gospodarske razvitosti kot tudi glede kulturne tradicije. Zaradi tega so imele republike zelo različne interese, kar je povzročalo med njimi vse močnejše interesne konflikte. Da bi ta ustavni model federacije zares zaživel, mu je manjkalo tisto, kar je nujen pogoj za federacijo, torej predvsem od vseh priznani skupni interesi in koristi ter politični sistem, ki bi sproti razreševal politične in mednacionalne konflikte. Zato je težko presoditi, kako bi se ta model obnesel v bolj ugodnih družbenih okoliščinah. Ne glede na povedano je bil ta federalni model zelo pomemben za položaj in usodo Slovenije, saj ji je v veliki meri omogočal uresničevanje samostojne politike v narodnem interesu. To se je pokazalo že ob sprejemanju zveznih amandmajev leta 1988, ko je v veliki meri prav Slovenija preprečila centralizacijo federacije, in še mnogo bolj ob sprejemanju amandmajev k takratni slovenski ustavi. Najbolj pa je bilo to pomembno v procesu osamosvajanja, ko so konfederalni elementi federacije odločilno preprečevali zveznim oblastem, da bi z legalnimi sredstvi onemogočili ta proces. Za proces osamosvajanja je bilo pomembno tudi to, da je Slovenija že v federaciji poslovala kot država, ki odloča skoraj o vseh zadevah, pomembnih za vsakdanje življenje prebivalstva. Ureditev jugoslovanske federacije je namreč dajala dokaj trden državnopravni okvir republikam, kar je omogočilo vzpostavitev in delovanje večine organizacijske strukture sodobne države. Ob vsem povedanem se mi torej zdi, da je (seveda v danih političnih razmerah) jugoslovanska zvezna država v svojem obstoju dajala republikam kot federalnim enotam, zlasti pa narodom, ki so bili organizirani v njih, dovolj široke možnosti, da se organizirajo kot državne tvorbe in s tem do neke mere uresničujejo pravico naroda do lastne državne organiziranosti. Prepričan sem, da je napačna teza, ki je bila večkrat izrečena, da je namreč ravno preveč ohlapna (konfederalna) ureditev federacije povzročila razpad Jugoslavije, ker so temu botrovali drugi vzroki - vsekakor pa ga je olajšala.

dr. Rudi Kocjančič: Po ustavi iz leta 1946 je bila Jugoslavija samo simbolno in deklarativno federacija; po ustavi iz leta 1963 je bila po državni ureditvi in po ideologiji ("federacija komun") bližja unitarni državi kot federaciji; šele po notranji diferenciaciji in liberalizaciji ZKJ (padec Rankovića) ter po vzporedni dezideologizaciji tedanje ustave

(ustavni amandmaji) je bila Jugoslavija konceptualno in sistemsko urejena kot federacija (enumerativna določitev pristojnosti zveznih organov, dvodomna in paritetna sestava zveze skupščine, paritetna sestava predsedstva, konsenz).

Kljub konsistentni ustavni ureditvi federacija ni bila "opravilno sposobna". Zaradi omejitev temeljnih človekovih pravic in svoboščin, ki so bile pogojene tudi z velikimi civilizacijskimi protislovji, je bila tedanja Jugoslavija dejansko federacija republiških in pokrajinskih partijskih oligarhij. Federalizacija partije (ZKI) in federalizacija države (Jugoslavije) sta postopno odprli dejanske in institucionalne možnosti za poznejše preoblikovanje republik v samostojne in neodvisne države ter za preoblikovanje liberalnih partijskih oligarhij v politične elite v teh državah. Slovenski narod se je tako leta 1991 po sedemdesetih letih vrnil iz Jugoslavije kot nacija.

Pariteta, konsenz, pravica do veta in drugi analogni ustavni instituti so sami po sebi samo ustavno orodje. Uporaba teh institutov je odvisna od vrednostne in interesne strukture v določeni državi oz. državni skupnosti ter od vsakokratnega razmerja politične moči v njej. Po kulturnem in političnem humusu, v katerem so v uporabi, so ti instituti po svoji funkciji tudi ambivalentni: lahko so strukturni elementi legitimnosti in integrativnosti, lahko pa so tudi strukturni elementi disfunkcionalnosti in dezintegracije. Kljub našim izkušnjam v nekdanji Jugoslaviji je tako tudi zgodba Slovenije v Evropski uniji povsem nova zgodba.

dr. Lev Kreft: Vrag si ga vedi, kaj je Jugoslavija v vseh svojih različnih obdobjih in obrazilih sploh bila - morda je bila še najmanj federacija, razen če je, kot smo se takrat šalili, federacija nekaj, kar federira. Federirala je namreč kar dobro, še zlasti po ustavi iz leta 1974. Kje pa je bilo njeno mesto suverenosti, je težko reči. Eni bi ji zdaj radi rekli partijska država, češ, o vsem pomembnem se je odločalo v partijskem vrhu in ne v državnih organih. In res je čistke, kot je tista z Rankovičem kot osrednjo žrtvijo, ali pa one proti srbskim liberalcem in hrvaškim nacionalistom, izvajala partija. Drugi bi rekli, da je bila Titova diktatura. In res je bil do svoje smrti Tito tako odločilen in suveren, da so si ga republiški veljaki hoteli takorekoč "kupiti" s kako novo rezidenco in pripeljati k sebi, magari samo za kak mesec, da bi nekaj časa vladal v njim bolj naklonjeni smeri. Tretji bi rekli, da je ostala z ustavo iz leta 1974 samo še konfederacija, kaj konfederacija, dogovorna skupnost, v kateri ni mogel nihče več nikomur ničesar vsiliti in ukazati z zvezne ravni. In res je v 80. letih delovala kot fevdalna srenja brez kralja, niti ne več dogovorna skupnost, ampak skupnost, nezmožna dogovora.

Izkušnje, pridobljene v Jugoslaviji, pa so pomembne, ker se je dalo v vseh teh premenah dobro znajti, ker je bilo možno uveljaviti svoje interese in ker je ta "umetna tvorba" ostala pri življenju sedemdeset let v najrazličnejših političnih režimih in svetovnih okoliščinah ter preživela tudi II. svetovno vojno. In pri tem celo zagotovila vedno več socialne varnosti in pravičnosti ter opravila precejšen del modernizacije, z industrializacijo vred. Kdo ve, kako se bodo obnesle "naravne tvorbe", ki so nastale v postjugoslovanskih narodnoosvobodilnih vojnah ...

dr. Ivan Kristan: Moja ocena izkušenj v jugoslovanski federaciji je pozitivna. To ne velja samo za Slovenijo, ampak za vse druge članice federacije, tako republike kot tudi avtonomne pokrajine. Še posebej pa sem prepričan, da je Slovenija lahko zadovoljna s svojim položajem in dosežki, ki jih je osvojila v tej federaciji. Nikakor se ne strinjam z negativno oceno, ki so jo izrekli predstavniki Republike Slovenije v evropski konvenciji, ko so amandma, da naj se v 1. členu osnutka ustavne pogodbe črta

“federativna osnova”, utemeljili s “slabimi izkušnjami”, ki jih je Slovenija imela v bivši jugoslovanski federaciji.

Slovenci smo v jugoslovanski federaciji uveljavili mednarodno priznano stopnjo državnosti kot ena od šestih republik (federalnih držav) Federativne ljudske republike Jugoslavije. Graditev temeljev slovenske državnosti (Kočevski zbor) in sklep o priključitvi Slovenskega Primorja k matici Sloveniji sta dobila svoje nadaljevanje na II. zasedanju AVNOJ-a v Jajcu leta 1943 in v razglasitvi FLRJ leta 1945. Slovenci smo pravico do samoodločbe uresničili med narodnoosvobodilnim bojem v letih 1941-5, tako da smo postavili temelje svoje države, da smo k matici Sloveniji ponovno priključili Primorsko ter to svojo državo vključili v jugoslovansko federacijo, s čimer so vse te pridobitve dobile svojo mednarodno veljavo v okviru FLRJ kot mednarodnopravnega subjekta.

Razvoj federacije je šel skozi več faz. Ustava SFRJ iz leta 1974 je glede kakovosti federativnih odnosov dosegla najvišjo stopnjo. Republike kot federalne države so (gledano tudi primerjalnopravno) z njo dosegle maksimalno samostojnost v razmerju do federacije kot skupne države. Republike so imele vidne formalne elemente državne samostojnosti, ki jih federalne enote v drugih federacijah nimajo (niso imele). Naj nekatere navedem: • republike (in avtonomne pokrajine) so bile primarno in izvirno mesto za uresničevanje suverenih pravic narodov in narodnosti, federacija pa je bila izvedena skupnost; • republike so imele svojo ustavodajno oblast: republika je svojo ustavo sprejemala samostojno brez vmešavanja centralne države (npr. v obliki mnenja k republiški ustavi ali celo potrjevanja republiške ustave); • republike so imele svojega šefa države, predsedstvo republike, ki ni bilo podrejeno vertikalno organom federacije; • republike so imele svojo zakonodajno oblast, ki je temeljila na domnevi pristojnosti v korist republik, kar pomeni, da je federacija urejala samo tiste zadeve, ki so ji bile dodeljene izrecno z ustavo (načelo enumeracije), vse druge zadeve pa so urejale republike (načelo domneve pristojnosti v korist republik); • vsaka republika je imela svoje ustavno sodišče, ki ni bilo podrejeno jugoslovanskemu ustavnemu sodišču; • kadar je bil republiški zakon v postopku ocene ustavnosti hkrati v razmerju do zvezne ustave in do republiške ustave, je postopek najprej začelo ustavno sodišče republike in jugoslovansko ga ni moglo nadaljevati, dokler ni bil končan pred republiškim; • vsaka republika je imela svoje vrhovno sodišče; • k spremembam ustave SFRJ so republike dajale soglasje, kar je dejansko pomenilo pravico veta na spremembe zvezne ustave; • zvezna skupščina je bila dvodomna: v obeh domovih so bile republike zastopane po paritetnem načelu ne glede na svojo velikost; • delegacija v zboru republik in pokrajin bi lahko blokirala sejo zbora, saj je zbor republik in pokrajin odločal na seji, na kateri so bile prisotne delegacije vseh republik in pokrajin in je bila navzoča tudi večina delegatov zbora; • ustava republike ni smela biti v nasprotju z ustavo SFRJ: jugoslovansko ustavno sodišče je lahko dalo zvezni skupščini samo mnenje o tem, ali je ustava republike v nasprotju z ustavo SFRJ, ni pa moglo njenih določb razveljaviti; • republiški zakoni so morali biti v skladu z ustavo SFRJ in niso smeli biti v nasprotju z zveznim zakonom; • če je bil republiški zakon v konfliktu z zveznim zakonom, se je začasno, do odločitve ustavnega sodišča, uporabljal republiški zakon, kadar pa so bili za izvrševanje takšnega zveznega zakona odgovorni zvezni organi, se je začasno uporabljal zvezni zakon.

Poleg normativnoprogresivnega modela federacije, ki je bil zanimiv tudi primerjalnopravno s stališča teorije federalizma, pa je Republika Slovenija v tej federaciji doživela visok ekonomski in socialni razvoj. Slovenija je bila med jugoslovanskimi republikami in avtonomnima pokrajinama najvišje razvita.

Ustava SFRJ iz leta 1974 je predstavljala zgornjo točko pozitivnega trenda razvoja federalizma s stališča krepitve samostojnosti republik kot federalnih držav. Konec 80. je bil ta razvoj zaustavljen in začel se je retrograden proces. Ideja velike Srbije in srbski nacionalizem je začel nasilno razbijati te ustavne osnove federalizma. Srbija je hotela takšno federacijo zrušiti in vzpostaviti "učinkovito federacijo", z monopolno oblastjo Beograda. To je končno privedlo do razpada SFRJ.

Na spremembe zvezne ustave leta 1988, s katerimi je bila dokaj degradirana dotedanja samostojnost republik, je Republika Slovenija odgovorila s spremembami svoje ustave leta 1989. Med številnimi ustavnimi amandmaji je v Beogradu največ pozornosti zbujal deseti amandma o pravici slovenskega naroda do samoodločbe. V Beogradu so poizkusili vse, da bi preprečili sprejem teh amandmajev v slovenski republiški skupščini, vendar niso uspeli. Pred jugoslovanskim ustavnim sodiščem je bil sprožen postopek za oceno ustavnosti teh amandmajev (zaradi tega je USJ moralo ocenjevati ustavnost amandmajev tudi drugih republik in avtonomnih pokrajin). Za izid postopka pred USJ je potrebno ugotoviti, da je sodišče zavrglo teorijo konsumacije pravice do samoodločbe (ki je bila teoretična podlaga za začetek postopka ocene ustavnosti ustavnih amandmajev) in je zavrnilo predlog sodnika poročevalca, da je deseti amandma o pravici slovenskega naroda do samoodločbe protiustaven.

Milošević je z "mitingi resnice" stimuliral izvoz revolucije v druge republike in avtonomne pokrajine ter rušil njihove legalno izvoljene organe (Vojvodina, Črna Gora). Slovenija se je temu uprla in miting resnice v Ljubljani 1. decembra 1989 prepovedala. To je bil povod za ekonomsko blokado Slovenije.

Ves nadaljnji razvoj je znan. Srbija pod vodstvom Miloševića ni bila pripravljena na pogovore o reformi federacije, ampak je hotela ohraniti Jugoslavijo po lastni podobi tudi z vojaško silo. Razglasitev Republike Slovenije kot samostojne in neodvisne države 25. junija 1991 je sprožila desetdnevno vojno v Sloveniji, ki se je končala z intervencijo Evropske skupnosti in podpisano Brionsko deklaracijo. Ta deklaracija je Slovenijo in Hrvaško zavezala, da za tri mesece zamrzneta uresničevanje osamosvojitvenih aktov. Po izteku trimesečnega roka 8. oktobra 1991 sta obe državi sprejeli formalne sklepe, da nadaljujeta uresničevanje osamosvojitvenih aktov, ki sta jih sprejeli 25. junija 1991.

dr. Slaven Letica: Zelo težko je na nekaj straneh strniti "hrvaške" (pravzaprav moje osebne) vtise o bogatih in kontroverznih slovenskih komunističnih ter federativnih jugoslovanskih izkušnjah, ki so trajale skoraj pol stoletja. Te izkušnje so namreč najprej obremenjene s pojmovnimi dvomi in kontroverzami:

a) jugoslovanski "komunizem" se je v tem dolgem obdobju razvil od grobega in represivnega boljševizma in stalinizma (neposredno po II. svetovni vojni) do t. i. samoupravnega socializma, ki ga je v pozni fazi (v 80. letih prejšnjega stoletja) pravzaprav utemeljil Slovenec Edvard Kardelj kot zgodovinsko neponovljivo obliko okrnjenih pluralizma (samoupravnih interesov), demokracije in tržnega gospodarstva, ter

b) enopartijski politični sistem, ideološka dogma o bratstvu in negovanje kulta osebnosti Josipa Broza Tita so onemogočili razvoj resničnega (kon)federalizma, h kateremu so težila slovenska in hrvaška politična gibanja od 70. do 90. let prejšnjega stoletja. Jugoslovanska "federacija" preprosto ni mogla preživeti dveh velikih pretresov (smrti Tita in zloma komunizma), ker sta bila slovensko in hrvaško razumevanje federalizma vedno v nepomirljivem fatalnem spopadu s srbskim in črnogorskim pojmovanjem.

Hrvati in Slovenci so imeli bogato in travmatično politično, kulturno in emocionalno

izkušnjo življenja v etnično heterogenih avtoritarnih državah in cesarstvih (v katerih so bili vedno državljani in narodi drugega reda), zato so težili k takšnemu tipu federalizma, ki bi jim končno omogočil uresničitev zgodovinske pravice do lastne države ter, še več, izgradnjo in verovanje lastne nacionalne in kulturne identitete. Politična kultura Srbov in Črnogorcev ni poznala, niti priznala resničnega federalizma, ker je bila zgrajena na izkušnjah despotske in monarhistične dominacije (iz obdobja kraljevine SHS in kraljevine Jugoslavije) ali imperialne podrejenosti (v obdobju otomanskega cesarstva). Monarhična ali komunistična Jugoslavija je bila zato v zavesti in podzavesti srbske politične, cerkvene in intelektualne elite vedno pravzaprav močna, silna velika Srbija.

Kakorkoli že, zgodovinsko gledano bi lahko rekli, da je bila "federativna" in samoupravno-socialistična Jugoslavija za Slovence nujno zlo, ki jim je omogočilo dokončno nacionalno dozorevanje, ki obsega:

- zavrnitev (romantičnih) mitov o resničnem organskem panslovanskem skupništvu in jugoslovanskem komunističnem "bratstvu in enotnosti";
- oblikovanje nacionalnega konsenza o nujnosti ustanovitve lastne nacionalne države;
- oblikovanje Republike Slovenije kot suverene in mednarodno priznane države ter
- oblikovanje večinskega političnega prepričanja, po katerem je vključitev v Evropsko unijo enako zgodovinsko nujna, kot samo oblikovanje slovenske države.

Če bi torej lahko izkušnjo življenja v monarhistični in komunistični Jugoslaviji Slovenci razumeli kot neko vrsto dolgotrajnega travmatičnega in dragega, vendar uspešnega "šolanja" za življenje v bodoči federativni in demokratični "Evropi" (Evropski uniji), potem bi se ta izkušnja lahko ocenila po kitajskem vzoru: 70 % pozitivno in 30 % negativno. Ti odstotki so za Hrvate znatno bolj neugodni! Recimo: 49 % pozitivno, 51 % negativno.

dr. Jože Mencinger: Slovenija je bila nekakšen "prvi kmet" na vasi. Ne gre spregledati, da je bila Jugoslavija, posebno po letu 1974, precej decentralizirana država; tako je npr. le 15 % zbranih davščin (davkov in prispevkov) šlo v zvezni proračun. Popularna ideja o tem, da je bila Slovenija v Jugoslaviji gospodarsko izkoriščana z davki, je bila vseskozi nesmiselna. Nasploh je bilo v Jugoslaviji bolj problematično delovanje denarne politike, ki se ni ukvarjala samo s količino denarja v obtoku, ampak tudi z njegovo porazdelitvijo, a tudi tu ni mogoče trditi, da je šlo za sistematično prerazdeljevanje, ki bi bilo v škodo Sloveniji. Slovenija se je tudi razvijala nekoliko hitreje od jugoslovanskega povprečja, kar je razliko med Slovenijo in povprečjem povečevalo. Problem gospodarske uspešnosti ali neuspešnosti Slovenije in Jugoslavije v različnih obdobjih je bil dejansko problem gospodarskega sistema, ki pa so ga spet praviloma krojili slovenski politiki in ideologi: Kidrič, Kraigher in Kardelj.

V letu 1990 so se sistemske razlike med Slovenijo in ostalimi deli Jugoslavije začele hitro povečevati. Jugoslavija ji kljub pripravljenosti zvezne vlade in posebno premiera Markovića, da sistemske spremembe v Sloveniji ne samo tolerira, ampak celo uporabi tudi v drugih republikah, ni več mogla slediti. Spremembam je dejansko najbolj nasprotovala Srbija. Jugoslavija je zato kot država gospodarsko razpadla že v 1990. letu, saj centralna oblast ni mogla zagotavljati enotnosti trga, kontrolirati davkov, uravnavati količine denarja v obtoku ali preprečiti nastajanja različnih gospodarskih sistemov.

dr. Miha Ribarič: Republika Slovenija je imela v jugoslovanski federaciji, zlasti na podlagi ustave iz leta 1974, močan položaj. Zbor republik in pokrajin federalne skupščine je sprejemal odločitve finančnega značaja samo na podlagi soglasja vseh

republik in obeh avtonomnih pokrajin. Ustavnopravno načelo soglasja je imelo svojo realno ekonomsko, socialno, kulturno, zgodovinsko in politično podlago v obstoju narodov, ki so konstituirali Jugoslavijo, in narodnih manjšin, še posebej v obeh avtonomnih pokrajinah. Enostrankarski sistem zveze komunistov je v 80. letih že povsem prepoznavno izražal interese posameznih republik. Politični sistem v Jugoslaviji je bil sicer enostrankarski, dejansko pa se je v Jugoslaviji razvil znotraj formalno ene stranke, zveze komunistov, večrepubliški in s tem večstrankarski sistem, tj. sistem republiških partij v okviru formalno še vedno ene Zveze komunistov Jugoslavije.

V Jugoslaviji je obstajalo temeljno protislovje, temeljni potencialni konflikt že v prvi kraljevini Jugoslaviji. Namreč velika civilizacijska razlika med Slovenijo in Hrvaško na eni strani ter Srbijo in vsemi drugimi na drugi strani. To protislovje tudi v drugi Jugoslaviji po II. svetovni vojni ni bilo preseženo. Poskusi v 70. letih znotraj vladajoče strukture v Sloveniji, na Hrvaškem in v Srbiji, da bi uvedli bolj liberalno politiko, so bili onemogočeni. Sledili so poskusi, da bi močan federativni položaj republik nadomestili s centralizmom na podlagi navidez demokratičnega načela en človek en glas.

Postopoma se je pokazalo, da ne obstajajo več predpostavke za obstoj Jugoslavije kot skupne države narodov, ki so jo konstituirali leta 1918 in ponovno med NOV leta 1945. Država je leta 1991 razpadla. Temeljni razlog za razpad skupne države je bil nedvomno v nepremostljivih razlikah razvitosti njenih sestavnih delov ter v neustreznosti političnega in ekonomskega sistema za demokratično in ekonomsko učinkovito obvladovanje tako heterogene večnacionalne skupnosti.

dr. Ciril Ribičič: Ob koncu 80. let prejšnjega stoletja je Miloševićeva parola: Jugoslavija bo federacija ali pa je ne bo! pospešila razpad jugoslovanske federacije. Na isto dilemo, ki jo je pred jugoslovanske narode ob koncu II. svetovne vojne postavila zgodovina, je bil odgovor ravno nasproten in začelo se je življenje jugoslovanske federacije, ki je trajalo dobrega pol stoletja, dokler je ni zrušil velesrbski nacionalizem. Z vidika dilem, ki se nahajajo pred Slovenijo danes, je najbolj primerno izhodišče pri ocenjevanju nastanka, delovanja, razvoja in razdružitve jugoslovanske federacije vprašanje, katere so tiste njene posebnosti, ki so pozneje olajšale osamosvojitve Slovenije ter uvedbo večstrankarske demokracije in političnega sistema, zasnovanega na delitvi oblasti.

Na prvem mestu velja omeniti visoko stopnjo samostojnosti slovenskega političnega in vojaškega vodstva med II. svetovno vojno, do katere seveda ni prišlo na podlagi zavestne odločitve jugoslovanskega partijskega vrha, temveč so jo prinesli okupacija in razkosanje države ter takšen potek vojne, da se je omenjeni vrh večkrat dobesedno bojeval za lasten obstoj in preživetje ter ni mogel obvladovati razvoja dogodkov v različnih delih Jugoslavije. Širina Osvobodilne fronte slovenskega naroda in Kočevski zbor (oktober 1943) s svojo oceno, da je slovenski narod končno veljavno stopil v krog suverenih narodov, sta najpomembnejši ilustraciji te značilnosti.

Na drugo mesto uvrščam spor z informbirojem (1948), ki je kljub precejšnjim nihanjem v času neposredno po Stalinovi obsodbi Titovega revizionizma (politični procesi, poostrena nacionalizacija ipd.) predstavljal podlago za izgradnjo samosvojega političnega sistema, zasnovanega na delavskem samoupravljanju. Dejstvo, da se ta politični sistem ni ohranil v konkurenci z demokracijo zahodnega tipa, ne zmanjšuje njegovega pomena kot demokratične alternative stalinizmu, pa čeprav v okviru socialistične ureditve. Mnogo manj radikalna zasnova demokratičnega socializma je bila za Češkoslovaško še dvajset let

pozneje (avgust 1968) samo prepovedan sen, grobo prekinjen s sovjetsko vojaško okupacijo. Da so bili po tej okupaciji vsi topovi JLA obrnjeni proti vzhodu, Nato in Italija pa sta dala polna zagotovila za varnost jugoslovanskih zahodnih meja, največ pove o takratnem pomenu razlik med stalinističnim etatizmom in samoupravno demokracijo. Takrat Jugoslavija in z njo Slovenija nista bili del sovjetskega bloka, temveč nosilki neuvrščenosti, prve različice "tretje poti"; Slovenija pa je imela že precej let odprto mejo z Italijo in Avstrijo in z bodečo žico in minskimi polji zaprto mejo z Madžarsko.

Obračun z unitarizmom in deformacijami federalne službe državne varnosti nekaj let prej (Brionski plenum julija 1966) je prispeval k temu, da preteča zunanja nevarnost ni povzročila nove represije, kot se je zgodilo ob sporu z informbirojem (Goli otok), temveč je privedla do poglobitve in utrjevanja specifičnosti jugoslovanske poti v socializem. To je njena tretja temeljna značilnost: delavsko samoupravljanje in na njem zgrajen sistem skupščinske vladavine z odločilno vlogo zborov združenega dela, sproščanje tržnih zakonitosti in odpiranje navzven. Vse to naj bi nadomeščalo prepoved političnega organiziranja na podlagi nesocialističnih programov. Danes lahko zanesljivo ocenimo, da neuspešno. Tudi teritorialna obramba takrat seveda ni nastala zato, da bi odigrala odločilno vlogo v procesu osamosvajanja, temveč je bila njena samostojnost posledica analize češkoslovaških izkušenj, ko ob okupaciji ni počila nobena puška.

Podobno velja za četrto najpomembnejšo posebnost nekdanje ureditve, tj. za reformo odnosov v federaciji (1968-74), s pomembnimi originarnimi rešitvami, ki so vse po vrsti krepile položaj in samostojnost republik (soglasje k spreminjanju ustave in pomembnih mednarodnih pogodb; paritetna sestava zveznih organov; kolektivni šef države s člani, izvoljenimi v republiških skupščinah; delna avtonomija republiške ustavne ureditve itd.) in ki jih je beograjska ustavnopravna šola obsojala kot konfederalni revizionizem, SANU pa razglašala za ureditev, ki ogroža obstoj srbskega naroda. Brez teh posebnosti osamosvojitve 1991. leta ne bi bilo, pozneje pa bi jo, če bi do nje sploh prišlo, zelo drago plačali. Spomnimo se samo, kako je t. i. nenačelna koalicija obvladovala polovico glasov v jugoslovanskem predsedstvu in tako preprečevala uvedbo izrednih razmer na začetku 90. Naj na koncu omenim še pogumno in zgodnjo odločitev za ustanovitev ustavnih sodišč pred 40 leti (1963), ki se takrat niso udomačila niti še v vseh zahodnoevropskih državah. Tudi ta posebnost ni bila motivirana s skrbjo za razvoj človekovih pravic, zlasti ne političnih. Toda ustavna sodišča so posebej pomembna za uveljavljanje načela, po katerem je ustava temelj, okvir in meja delovanja vseh državnih organov, tudi najvišjih. Vse te značilnosti spregledujejo pristopi, ki ustavnega sodišča pred 1991. letom nočejo obravnavati niti kot neogljenega zametka delitve oblasti, s čimer uvrščajo po njeni tradiciji na področju konstitucionalizma Slovenijo med države, ki so ustavna sodišča dobile po padcu berlinskega zidu (čeprav je bila Jugoslavija 1972. leta med ustanoviteljicami evropske konference ustavnih sodišč, ki deluje še danes).

Na vse originarne in ključne značilnosti federativne ureditve iz 1974. leta se je v drugi polovici 80. vsul pravi plaz kritik. Mnogi ustavnopravni teoretiki so se lotili uničujoče kritike ustavne zamisli federacije ali njenih posameznih prvih, ki da Jugoslavijo spreminjajo v konfederacijo (zlasti ustavnega položaja republik in avtonomnih pokrajin, odločanja s konsenzom republik in pokrajin, prenosa pristojnosti s federacije na republike in pokrajine, sestave, načina oblikovanja in odločanja zvezne skupščine, načina oblikovanja in odločanja predsedstva Jugoslavije, razmerja med zvezno in republiško ustavo ter zvezno in republiško zakonodajo, položaja SR Srbije), spreminjevalni predlogi, ki naj bi jih uveljavili po potrebi tudi s preglasovanjem (vsejugoslovanski referendum), pa

so bili vzeti v glavnem iz ureditve, ki jo je Jugoslavija poznala v obdobju 1953-68. Naj omenim samo nekaj tistih, ki so javno zastopali takšno usmeritev: M. Jovičič, N. Stefanović, V. Stanovčić, I. Vujačić, R. Lukić, M. Čuković, P. Nikolić, Ž. Puhovski, M. Šuković, R. Marković, J. Marjanović, M. Zečević, M. Tatić, M. Perović, J. Dordević, K. Čavoški, V. Koštunica, R. Brajović, M. Pantelić, R. Ratković, R. Marković, Z. Martinović, M. Perović, A. Fira, J. Mirić, S. Avramov, B. Trifunović, B. Jović, N. Kecmanović, M. Vujin, M. Živković, V. Vuličević, N. Pašić (Širše o tem: Ribičič, Tomac: Sončne in senčne strani federacije, Ljubljana, Zagreb, 1989).

dr. Rudi Rizman: Postavljena vprašanja se ne morejo izogniti skušnjavi, da si najprej v skeptični maniri sama zastavi temeljno metodološko dilemo o spoznavnih ovirah, ki se nam v tej zvezi postavljajo. Prvi problem se nanaša na problem primerljivosti sociološko in politično tako različnih družbenih pojavov, kot so "nekdanja jugoslovanska federacija", "prehodno obdobje" in "bodoča evropska federacija". Ali je sploh mogoče primerjati omenjene družbene pojave, od katerih pripada prvi nepovratni oz. neponovljivi preteklosti, drugi bolj ali manj sedanjosti in tretji negotovi prihodnosti? Ob tem prihaja na misel krilatica nekdanjega kitajskega zunanjega ministra Ču En Laja, ki je na novinarsko vprašanje, ali lahko oceni pomen francoske revolucije (1789), odgovoril, da je za kvalificirani odgovor od tega dogodka preteklo premalo časa (!).

Poklicni sociolog, ki se bolj spozna na metodologijo, bi utegnil pripomniti, da pri takih in podobnih ocenah ne moremo uiti teleološki pasti, tj. da enkrat preteklost obravnavamo skozi optiko današnjih spoznanj in prepričanj, medtem ko sedanjost obremenjujemo z apriorno vednostjo o tem, kam bodo današnji družbeni procesi v bolj ali manj oddaljeni prihodnosti (npr. od demokratične tranzicije h konsolidirani demokraciji, od nacionalne k transnacionalni demokraciji) pripeljali. Podobno je s prihodnostjo, pri kateri iz razumljivih razlogov ne moremo uiti miselnim vzorcem, ki se neuravnoteženo in pogosto tudi nenadzorovano napajajo iz preteklosti in sedanjosti. Če vsemu temu dodamo še različne geopolitične kontekste, v katerih so ali bodo umeščeni omenjeni družbeni konstrukti, se zdi, da smo sploh še zelo daleč od njihovega kolikor toliko prepričljivega in sistematičnega razumevanja.

Na meje družboslovne analize v tem konkretnem primeru seveda ne opozarjamo z namenom, da je potrebno v tem pogledu vreči puško v koruzo, temveč, da bi pokazali na kompleksnost in intelektualno tveganost tega početja - predvsem na to, da so lahko varljivi, če ne celo zavajajoči vsi tisti družboslovni spoprijemi s takimi vprašanji, ki ponujajo poenostavljene in pretirano samozadovoljne odgovore. Skromnost ima skratka domovinsko pravico tudi na tem področju človekovega delovanja. Vseeno bomo tvegali nekaj premislekov o omenjenih vprašanjih, ki pa želijo ostati odprti in katerih spoznavno moč je mogoče preveriti le v dialogu in pred arbitrom časa.

Opirajoč se na današnje geopolitične okoliščine in vednost, s katero razpolagamo, je mogoče o nekdanji jugoslovanski federaciji izreči veliko kritičnih besed, vendar je tako početje vsaj v tolikšni meri intelektualno nepošteno, kot če bi ji v tem trenutku pisali apologetske slavospeve. V času njenega življenja smo bili priče tako prvemu kot drugemu: pri tem pa je potrebno opozoriti, da se njeni občudovalci na eni strani in njeni brezkompromisni kritiki na drugi sploh niso nujno delili po svojih levih oz. desnih ideoloških opredelitvah. O samoupravljanju, neuvršenosti in v bistvu konfederalistični (1974) zasnovi multinacionalne (jugoslovanske) države kot njenih pozitivnih, če že ne kar vzornih atributov so se v času blokovsko porazdeljenega sveta razpisali avtorji, ki so se

sicer uvrščali med socialne demokrate, (reformirane) komuniste, liberalce in konservativce. Na drugi strani so se znašli podobno ideološko profilirani pisci, ki so opozarjali na "temno stran" jugoslovanskega primera, v tej zvezi predvsem na Titovo osebno oblast in sploh na avtoritarni in nedemokratski enopartijski sistem, ki je obsodil sicer zanimivo in spodbudno zamisel samoupravljanja na ideološko kuriozitetu, če že ne kar na prevaro.

Takšni in podobni pogledi (tako doma kot v tujini) so v marsičem zaznamovali tudi omenjeno "tranzicijsko" obdobje. Pri tem je treba besedo "zaznamovali" vzeti dobesedno, tako v pomenu direktnega kot tudi indirektnega vplivanja na procese in dogajanja v "tranzicijskem obdobju". V politični sociologiji ni nobena skrivnost, da igrajo interpretacije preteklosti pomembno vlogo v aktualnih družbenih in političnih dogajanjih ter da je razvoj takšne družbe optimalen (najmanj rizičen in pozitivno konsolidiran), če v njej v prvi vrsti ne prevladajo ekstremne polarizacije, se pravi bodisi apologetske (dogmatske) bodisi rušilne (revolucionarne ala "vse je potrebno začeti na novo"). To stališče oz. trditev bi lahko izrazili tudi z drugimi besedami: medtem ko prvi zamrznejo spomin in z njim akumulirane izkušnje, jih poskušajo drugi izbrisati. Oba pristopa v mednarodni "mainstream" literaturi s tega področja ne uživata slovesa.

Kakšne so temeljne značilnosti prehodnega obdobja, v katerem se Slovenija nahaja?

dr. Ljubo Bavcon: Takšnih značilnosti je najbrž veliko, vsakdo jih po svoje vidi in doživlja. Naj omenim najprej nekaj po moji presoji pozitivnih značilnosti. Te postanejo vidne zlasti, če Slovenijo primerjamo z drugimi tranzicijskimi državami. Morda smo imeli tudi veliko sreče, ni pa mogoče zanikati zaslug slovenskega volilnega telesa, ki je na vseh dosedanjih volitvah zagotovilo ravnotežje moči političnih sil in jih tako prisililo v koalicijsko vladanje. Sloveniji je bilo tudi zato prihranjeno veliko hudega. Dovolj bo, če za ponazoritev omenim samo nekaj značilnih pojavov v drugih vzhodnoevropskih državah in v Rusiji: razpad družbenega sistema in zlasti gospodarstva, družbenih služb, sistema socialne varnosti, val množične brezposelnosti in revščine vse tja do lakote (v Rusiji), velik porast kriminalitete sploh in posebej še organizirane ter skrajno nasilne.

Vsaj po mojem mnenju pa je še posebne omembe vredno to, da se slovenski desnici, ki se na žalost navezuje na bedo nacionalnega izdajstva v II. svetovni vojni, ni posrečilo izpeljati t. i. lustracije. To je namreč zamisel, ki kakemu resničnem demokratu ne more priti niti na misel. Za kazenski pregon dejanj, ki so kazniva, ima demokratična pravna država kazensko pravo in neodvisno pravosodje, politični pregon ljudi zaradi drugačnega svetovnega nazora ali političnega prepričanja pa seveda ni dopusten.

Med negativnimi značilnostmi prehodnega obdobja na Slovenskem naj najprej omenim, da poteka od osamosvojitve dalje kar oster boj za lastnino in za oblast. To najbrž ni kakšna posebnost Slovenije, saj se to dogaja povsod, kjer veljata politična demokracija in kapitalistični tekmovalni sistem. Posebnost Slovenije, vsaj zdi se mi tako, so metode, ki jih nekateri uporabljajo v boju za oblast. Gre za zelo znane metode, ki izhajajo iz prepričanja, da demokracije ni in ne more biti, če nismo "mi" na oblasti. Zavzeti oblast je zato poglaviti in edini cilj, ker naj bi šele to omogočilo vzpostaviti pravo, "vsebinsko" demokracijo, t. i. pravično družbo, odpravo kriminala in drugih socialnopatoloških pojavov, kot so npr. narkomanija, nasilništvo, prostitucija in samomorilnost. Glede na takšne "svetle" in "svete" cilje se zdijo izidi volitev "lažirani", volilci pa zapeljani in neuki

itd. in zato se zdi za osvojitve oblasti dovoljeno uporabiti vsako sredstvo, ki bi bilo lahko učinkovito. Podobnost ideologije komunistov pred II. svetovno vojno in nekaj časa po njej ter sedanjih nastopov dela opozicije in dela t. i. civilne družbe (k sreči samo na verbalni ravni) je prav presenetljiva.

Povsem v skladu s takšno držo enega dela opozicije so tudi njeni nastopi v zvezi s kriminaliteto in kriminalitetno politiko. Morda je naivno, toda opozicijo v parlamentu sem si vselej predstavljal kot politično silo, ki skrbno pazi na to, da trenutna oblast ne bi sprejemala zakonov ali drugih ukrepov, ki pomenijo omejevanje človekovih pravic v policijskem, predkazenskem in v kazenskem postopku. Predstavljal sem si, da bi morala biti opozicija varuh neodvisnosti sodstva, da bi morala glasno protestirati zoper vsakršne politične pritiske na katerikoli organ državne represije. Pri nas so stvari žal obrnjene na glavo, vsi pretendenti na oblast brez zavor na ves glas zahtevajo, kaj naj bi po njihovem mnenju počeli organi kazenske represije, radi bi jih spremenili v orodje svoje politike in svojih političnih ciljev. Zato poskušajo "po potrebi" politično, strokovno ali moralno diskvalificirati zdaj policijo, zdaj tožilstvo in zdaj sodišča. Zato navadne kriminalne zadeve politizirajo in očitne politične afele kriminalizirajo, potem pa ogorčeno protestirajo, če tožilci in sodniki delajo po zakonu in ne po volji politikov. Skratka, vse priznanje zaslužijo tožilci, ki se v ustvarjenem, histerično-represivnem vzdušju upajo zavreči kakšno napihnjeno ovadbo ali ustaviti postopek, ker dejanje nima znakov kaznivega dejanja. Prav tako zaslužijo vse priznanje sodniki, ki si upajo izreči oprostilno sodbo npr. zaradi pomanjkanja dokazov, v ozračju, ko vse odmeva in brni od pričakovanj po kar se le da številnih in kolikor je le mogoče visokih kaznih. Miselnost, ki občuti kot katastrofo dejstvo, da "mi" nismo na oblasti, je tudi v ozadju najnovejših poskusov politične diskvalifikacije ustavnega sodišča, ko je zahtevalo odpravo posledic za Slovenijo sramotne zadeve "izbrisanih".

dr. Anton Bebler: Sodim, da je v obdobju po razglasitvi samostojnosti najbolj nujna in pomembna izgradnja politične kulture lastne državnosti tako med prebivalstvom kot med elitami. Po obdobju 1991-2 poteka pri nas iskanje novega družbenega soglasja glede smeri dolgoročnega razvoja ter še sprejemljive stopnje socialnega razslojevanja, gmotnih in stanovskih razlik. Vzporedno s tem dograjujemo sistem državnih in paradržavnih institucij, izpopolnjujemo in prilagajamo ustavne in zakonske norme novim okoliščinam tako znotraj naše mlade države kot tudi v mednarodnem okolju (meddržavne organizacije in konfederalna integracija EU). Še vedno imamo težave s preseganjem zgodovinskih svetovnonazorskih delitev ter z razvojem kulture strpnega dialoga in sodelovanja za doseg skupnih državnih in nacionalnih interesov.

dr. Franc Grad: Govoriti o značilnostih obdobja, v katerem živimo, je po svoje zmeraj najteže. Da gre za prehodno obdobje, je jasno, saj gre za obdobje suverene slovenske države, pred katerim je bila državnopravno gledano Slovenija samo federalna enota in po katerem bo spet izgubila del svoje suverenosti. Gotovo se je za tako kratek čas obstoja države Slovenija kar uveljavila kot suverena država. Seveda pa so bile ob tem jasne in tudi vse bolj vidne težave, ki jih je najlaže (pa tudi najbolj verjetno) treba pripisati pomanjkanju demokratične in še bolj državotvorne tradicije. To se kaže tako v delovanju države kot tudi v miselnosti samih državljanov. Gre kratko in malo za to, da je pogosto videti, kot da ne vemo, kaj bi točno počeli s to svojo državo, in da je ne jemljemo čisto

resno. Navzven se to kaže zlasti v premajhnem spoštovanju državne simbolike, v nerazumevanju vrednosti, ki jo ima država za narod in za državljane. Z vidika politike se to kaže zlasti v neciviliziranem odnosu politikov do državnih institucij in do državnega uradništva, najbolj hudo pa v prepričanju, da je smisel države samo v tem, da je plen politikov, tako rekoč njihovo zasebno podjetje. Slednje se sicer bolj ali manj dogaja po vsem svetu, vendar je v civiliziranih državah manj izrazito, ker ta pojav do neke mere krotijo in omejujejo tradicija, neke utrjene vrednote, bolj razvita državljanska zavest in verjetno tudi prodornejši mediji.

S tega vidika bi lahko rekli, da smo si vladali še kar nekako, da pa bi bilo glede na našo predstavo o lastnih sposobnostih, kakršno smo imeli o sebi v času osamosvajanja (in je bila takrat tudi upravičena), lahko mnogo bolje. Zlasti država in njeno ogrodje (državna uprava) poslujeta vse slabše in slabše, ker je bila zaradi odnosa politike do državne uprave (ki je mnogo slabši, kot je bil proti koncu socialističnih časov) prekinjena njena strokovna kontinuiteta in še znižana njena družbena vrednost. Zato marsikaj kaže, da potrebujemo neko širše okolje, v katerem se bo treba več prilagajati bolj normalnim standardom delovanja države in politike, kar je po moje eden pomembnejših razlogov za to, da smo se morali odločiti za Evropsko unijo.

dr. Rudi Kocjančič: Najpomembnejša značilnost Slovenije pred vstopom v Evropsko unijo je, da je slovenski narod, ki se je v začetku 90. let prejšnjega stoletja konstituiral kot nacija, po desetih letih znova na negotovi poti v zgodovino. Po notranji pravni ureditvi in po temeljni civilizacijski kulturi je Slovenija z določenimi posebnostmi primerljiva z demokratičnimi državami v Evropi. Toda po politični tradiciji in državljanski kulturi ter po stopnji profesionalizacije politike je zamudniška država. Gospodarska in tehnološka etika je razvitejša kot politična elita.

Ena od značilnosti sedanjega obdobja je tudi čezmerna razdalja med normativnimi nosilci oblasti in dejanskimi nosilci družbene moči. Tako so dejanski nosilci družbene moči predvsem strankarske oligarhije in dominantne lastniške grupacije ter medijski oblikovalci javnega mnenja. Pri tem so polprofesionalna vodstva opozicijskih strank dejansko naravni zavezniki vladnih koalicij. Avtentični politični pluralizem je šele na začetku. Tudi lastniški pluralizem je omejen. Profesionalni in lastniški deficit otežujeta tudi pluralizacijo javnih medijev.

Tudi civilna družba je po stopnji notranje diferenciranosti in avtonomnosti izrazito zamudniška. Civilna družba se šele konstituira kot avtonomna, nasproti državi koplementarna družbena sfera. Očitne so tudi sive povezave med nosilci javnih funkcij in nosilci partikularnih interesov v civilni družbi (klientelizem).

dr. Lev Kreft: Z uspešnim preходом iz socialistične federacije v kapitalistično nacionalno državo si je Slovenija odprla vrata v Evropsko unijo in novi svetovni sistem stabiliziranja konfliktov in kolektivne varnosti. Od zdaj naprej bo doživljala nujni prehodni obdobji neposredno na lastni koži. Evropska unija bo v srednjeročnem obdobju postala nekaj drugega; najprej zaradi zakona številčnosti držav in nato zaradi ambicije, da bi bila eno od središč večsrediščnega sveta. Ali bo postala neke vrste "nadnacionalna država", pravzaprav ni sporno, vprašanje pa je, ali ta evropski tip upravljanja ne bo - diktatura izvršnih oblasti močnih držav. Ustvariti neposreden odnos med državljankami in državljani EU ter organi EU mimo nacionalnih držav kot posrednic bo najtrši oreh. Globalna stabilizacija konfliktov in nova vezna posoda kolektivne varnosti

bo v prehodu od zaščite interesov nacionalnih držav kot oseb sistema mednarodnih odnosov k sistemu neposredne zaščite interesov svobodne trgovine, nadnacionalnih profitov, ustvarjanja varnih območij napredka s trdno razmejitvijo od "slabih sosesk" in protektoratnega sistema nadzora. Težava je v tem, da globalni pozni kapitalizem deluje kot stroj, ki za neprestan napredek potrebuje dobro zavarovano stabilnost - stabilnost in napredek pa v pogojih, ko je pridobivanje profita edini motor, ne gresta dobro skupaj.

dr. Ivan Kristan: Seveda je bil položaj v federaciji z osmimi člani (šest republik in dve avtonomni pokrajini) drugačen, kot bo v skupnosti 25 držav. Če gledam značilnosti tega prehodnega obdobja z zornega kota, kako smo prenehali biti člani jugoslovanske federacije in kako postajamo člani Evropske unije, ki je za nas v bistvu "nova federacija", ko bo vlogo centra namesto Beograda prevzel Bruselj, se mi zdi potrebno ugotoviti, da Slovenija pred vstopom v EU ni analizirala svojega položaja v jugoslovanski federaciji.

dr. Slaven Letica: Tranzicijske izkušnje Slovenije iz obdobja 1989-2003 so nedvomno zelo pozitivne in razvoj zelo uspešen. V manj kot 15 letih so Slovenci živeli vznemirljivo in uspešno "instant" zgodovino, v kateri so dosegli razvoj, za katerega so drugi evropski narodi potrebovali več sto let: a) oblikovanje, obramba in izgradnja lastne države, b) oblikovanje demokratične ureditve in utrditev institucij pravne države, c) tranzicija samoupravno-socialističnega v tržno gospodarstvo in t. i. družbene lastnine v zasebno in mešano, č) oblikovanje civilne družbe evropskega tipa ter d) uspešno dokončanje pogajanj in priprav slovenske države in družbe za življenje v Evropski uniji. Vsi objektivni kazalci in raziskave kažejo, da je šla Slovenija najhitreje in najbolj uspešno skozi dramatične in travmatične tranzicijske procese. Del zaslug za to je treba vsekakor pripisati slovenskim elitam in vodstvu, političnemu (predvsem Milanu Kučanu), podjetniškemu, intelektualnemu, diplomatskemu, profesionalnemu, cerkvenemu. Toda resnične zasluge pripadajo slovenski civilni družbi, Slovincem in "slovenski zavesti", ki so pokazali sposobnost in voljo, da se soočijo s težkimi izzivi, s katerimi so se srečali na prelomu stoletij: z agresijo in vojno, oblikovanjem lastne države, izgubo jugoslovanskega tržišča, restrukturiranjem socialističnega gospodarstva, nezaposlenostjo, izgradnjo sodobnih institucij in evropezacijo vsega ter z življenjem na evropski periferiji.

dr. Jože Mencinger: Splošne gospodarske značilnosti so podobne tistim v ostalih tranzicijskih državah, ki bodo postale članice EU. Tako kot te države je tudi Slovenija svojo gospodarsko politiko podredila vključevanju v EU. Gospodarsko ima Slovenija kar nekaj posebnosti, ki so posledica začetnega gospodarskega stanja, ob takrat veljavnemu gospodarskemu sistemu, "mehkega" političnega prehoda in zavračanja tujih nasvetov.

Slovenija je bila pred tranzicijo kar uspešno, odprto in v temeljih tržno gospodarstvo, ki se je že znotraj Jugoslavije "specializiralo" za zahodne trge. Samoupravljanje in koncept družbene lastnine sta določala posebnosti trga dela in kapitala, obenem pa sta omogočala razpršeno odločanje in nastanek uspešnih, od politike precej neodvisnih podjetij. Geografska razpršenost industrije in njeno naslanjanje na polkmete sta zagotavljala relativno visoko stopnjo socialne stabilnosti slovenske družbe.

Političen prehod je bil izrazito mehak; "stara" politična in gospodarska elita je bila

ideološko prilagodljiva oz. ni imela ideologije, zato je zlahka "sestopila" z oblasti in sprejela nov sistem "vrednot" kapitalističnega oz. celo liberalno-kapitalističnega gospodarstva ter postala "nova" politična in gospodarska elita.

Slovenija je v začetku 90. let prejšnjega stoletja uspešno zavrnila koncept "šok terapij" tako pri spreminjanju gospodarskega sistema (lastninjenje) kot v gospodarski politiki (drseč tečaj tolarja, "zanemarjanje" inflacije). Rezultati takšnega dogajanja so bili relativno enakomerna, a ne previsoka gospodarska rast, zunanje (plačilnobilančno) ravnotežje, še vzdržno notranje (proračunsko) neravnotežje, vzdržna "evropska" stopnja brezposelnosti in nekoliko višja inflacija. Slovenija je podobno kot druge kandidatke že v razdobju vključevanja postala gospodarsko povsem odvisna od EU; vključitev v EU zato že nekaj časa nima alternative. Gospodarsko sodelovanje z državami na ozemlju nekdanje Jugoslavije in Sovjetske zveze sicer lahko blaži negativne učinke recesij v EU, ne more pa spremeniti gospodarskega stanja, kakršnega diktira dogajanje v EU.

dr. Miha Ribarič: Slovenija je z volitvami leta 1990 uveljavila demokratični večstrankarski politični sistem, iz družbene lastnine je prešla na zasebno, nato pa se je še razdružila od Jugoslavije in postala samostojna, neodvisna država, subjekt mednarodnega prava.

Strankarski prostor se šele oblikuje, kar je po eni strani povezano z oblikovanjem politične elite, po drugi pa z novo ekonomsko in socialno strukturo, ki je šele v fazi nastajanja. Zdi se, da je osnovno vprašanje prehodnega obdobja, ali ima Slovenija izoblikovano vizijo svojega razvoja v mednarodni skupnosti, ali ima postavljene temeljne cilje za razvoj nacije in ali ima izoblikovane ustrezne politike za doseganje teh ciljev. Vse bolj očitno postaja, da splošne parole o vključevanju v EU in Nato ter "pragmatično" reagiranje na dogajanje niso dovolj za uspešno upravljanje države. Z vidika najširšega sloja prebivalstva je demokratični politični sistem sicer nujen, ne pa zadosten pogoj za blaginjo. Konkurenčna sposobnost gospodarstva v Sloveniji, gospodarska učinkovitost mora zagotavljati tudi delovna mesta, primeren osebni in družbeni standard ter socialno varnost. Ohranitev in utrditev nacionalne identitete je mogoče zagotoviti samo s celovitim razvojem vseh potencialov nacionalne skupnosti.

dr. Ciril Ribičič: Danes so človekove pravice v marsičem v zatonu, njihov razvoj je bil žrtvovan ob sprožitvi vojne s terorizmom, z organiziranim kriminalom in s korupcijo. Drugače je bilo v času osamosvajanja. Takrat sta Zahodna Evropa in ZDA družno zahtevali od držav v tranziciji ratifikacijo Evropske konvencije o človekovih pravicah (kot pogoj za vstop v Svet Evrope). Človekove pravice so bile temeljno merilo razlikovanja tudi med unitarističnimi miloševićevskimi in slovenskimi programi reševanja jugoslovanske krize. Marsikoga, ki je bil čustveno vezan na jugoslovansko skupnost narodov, je šele zavračanje vseh slovenskih predlogov na 14. kongresu ZKJ, ki so se nanašali na doslednejše zagotavljanje človekovih pravic in svoboščine, prepričalo, da je edina možna rešitev samostojna pot v demokratizacijo in evropeizacijo (Evropa zdaj, program ZKS iz konca 1989. leta). Človekove pravice so dobile osrednje mesto v predosamosvojitvenih dokumentih, v katerih so posebej poudarjene pravice tistih prebivalcev, ki niso slovenske narodnosti, in narodnih manjšinskih skupnosti, pa tudi priznavanje temeljnih konvencij Sveta Evrope. V ustavi, sprejeti pol leta po osamosvojitvi, so dobile pravice in svoboščin osrednje mesto in poudarek. Zato so toliko bolj vprašljivi pristopi k spremembam ustave, ki področje človekovih pravic močno zanemarjajo, pa naj

gre za vladne ali opozicijske predloge. Izjemo predstavlja besedilo sprejetega evropskega člena, ki izrecno poudarja razvoj človekovih pravic (skupaj z demokracijo in s pravno državo) kot smisel in motiv vključevanja Slovenije v mednarodne organizacije in vojaške zveze. Ta določba utegne biti posebnega pomena takrat, ko bi evropsko pravo, pa naj gre za odločitve, sprejete v okviru Sveta Evrope ali Evropske zveze, kakorkoli ogrožalo doseženo raven človekovih pravic v Sloveniji.

Pri vstopu Slovenije v Evropsko zvezo je zato posebnega pomena ohraniti odprta ali vsaj priprta vrata za dialog med slovenskimi organi, zlasti ustavnim sodiščem in evropskimi sodišči na vseh tistih področjih, kjer je raven varovanja človekovih pravic različna. To ni pomembno samo za prihodnost. Tudi danes se kdaj pa kdaj EKČP in praksa Evropskega sodišča za človekove pravice uporabljata na način, ki prispeva k stagnaciji in zniževanju dosežene ravni človekovih pravic v Sloveniji (npr. v zvezi s posegi v človekovo svobodo in zasebnost). Slovenska ustava zelo jasno prepoveduje, da bi jo lahko uporabljali za takšen namen (zadnji odstavek 15. člena), medtem ko podobno izhaja iz manj jasne in zavezujoče določbe EKČP, ki govori o prepovedi zlorabe njenih določb (17. člen EKČP). Pomembno je, da evropska ustavna pogodba in evropska listina temeljnih pravic (ki postaja sestavni del te pogodbe) poudarjata pomen varovanja pravic v nacionalnih državah in pred Evropskim sodiščem za človekove pravice ter načelo subsidiarnosti.

Katere so prednosti evropskega povezovanja in katere nevarnosti prežijo ob poti graditve bodoče evropske federalne države?

dr. Ljubo Bavcon: Prednost evropskega povezovanja sem videl pred leti v sporočilih iz Evrope glede demokratične, pluralne in pravne države, glede strpnosti, ki se mi zdi pogoj za delovanje tako opredeljene države ter tudi pogoj za spoštovanje in učinkovito varstvo človekovih pravic in svoboščin. Bojim pa se, da so stvari takšne samo videti, dokler jih opazujemo iz daljave, in da bodo neposredne izkušnje veliko manj romantične. Vsaj za področje kriminalitetne politike in kazenskega prava so aktualni signali iz t. i. Evrope vse prej kot skladni z razglašenimi ideali in vrednotami. Že pred 11. septembrom so iz obeh evropskih prestolnic začele prihajati zelo dvomljive zahteve po krepitvi represije, po povečevanju pooblastil policije in drugih organov represije, po uporabi strogih, zastraševalnih kazni, ob hkratnem omejevanju človekovih pravic. Po 11. septembru se te težnje še krepijo in za ponazoritev naj navedem samo "vrhunski" dosežek teh teženj, tj. zahtevo po uvedbi obrnjenega dokaznega bremena. Res hitijo zatrjevati, da naj bi to veljalo samo za nekatera, za najhujša razglašena kazniva dejanja, toda na svetu je pač tako, da se nezaklenjena vrata morda počasi, zagotovo pa na široko odprejo pod pritiskom raznih političnih vetrov. Tudi Zahodna Evropa ima svojo bolj žalostno zgodovino in bi se lahko česa naučila iz lastnih izkušenj, iz nastanka in eskalacije italijanskega fašizma in nemškega nacizma.

Omejil sem se na nevarnosti, ki prežijo na samo enem področju, lahko pa zaradi narave tega področja, tj. represija, ogrozijo graditev bodoče evropske, najprej demokratične in pravne, šele potem nemara nekoč tudi federalne države. Ta graditev bo vsekakor zelo protisloven in zapleten proces in zato si ne upam kar na hitro sprejeti ideje o evropski federalni državi. Vsaj za zdaj domnevam, da bi bilo bolj varno tudi za Slovenijo, če bi bila Evropska unija sicer dovolj tesna zveza, a vendarle samo zveza samostojnih, suverenih in demokratičnih pravnih držav. To ne pomeni, da članice Unije ne bi smele prepustiti

izvrševanja katere od svojih suverenih pristojnosti organom Unije, vendar samo prostovoljno, ob večinskem soglasju vsaj parlamentov držav članic, če že ne bi bilo praktično izvedljivo tudi sprotno pridobivanje soglasja volivcev.

dr. Anton Bebler: Temeljno prednost okrepljenega ter mednarodnopravno in organizacijsko urejenega povezovanja v okviru razširjene EU vidim v utrjevanju naše demokratične prakse ter v hitrejšem preseganju ostankov provincialne zaprtosti, samozaverovanosti in drobnjakarstva. (Povezovanja z EU pa še vedno ne smemo enačiti z vseevropskim povezovanjem, saj zunaj EU še vedno ostaja slaba polovica držav celinske Evrope, vključno z največjo - Rusko federacijo.) Vključevanje naših poslancev v delo evropskega parlamenta, poleg že delujočega sodelovanja v parlamentarnih skupščinah drugih evropskih in evroatlantskih organizacij (Svet Evrope, OVSE, ZEU, NATO), pospešuje pretok idej prek evropskih združenj političnih strank ter prek parlamentarnih odborov in drugih teles. Tako za naše parlamentarce kot za nekaj sto naših uradnikov, ki bodo vstopili ali redno sodelovali v organih Sveta EU, Evropske komisije, Evropske centralne banke itn., bo to omogočilo tvorno uporabo izkušenj starejših evropskih demokracij. S tem se bodo lahko dvignile razgledanost, intelektualna in strokovna raven pa tudi odzivnost, odgovornost in prožnost našega uradništva.

Boj za uveljavljanje materialnih, političnih in drugih interesov naših državljanov bo terjal občutno višjo raven vedenja in obvladovanja zelo zapletenih pravil in postopkov, ki veljajo in se razvijajo v "evrobirokraciji". Dvig odločanja o številnih zadevah na raven evropskih ustanov pa na drugi strani povečuje nevarnosti novih oblik birokratizacije, odtujitve oblasti in zlorab. Z bolj intenzivnim integriranjem v večdržavno skupnost bi se utegnili povečati nevarnost prelivanja v našo družbo nekaterih negativnih pojavov, ki obstajajo v sedanjih članicah EU v višji stopnji kot v Sloveniji: brezposelnosti, organiziranega kriminala, uživanja drog, borznih špekulacij, stopnjevanja izrazitih in vidnih socialnih razlik itn. Ali bo do tega dejansko prišlo, bo v precejšnji meri odvisno od nas samih.

dr. Bojan Bugarič: Nedavni zaključek dela Konvencije o prihodnosti Evrope in sprejeti osnutek nove evropske ustave sta pravšnji trenutek za poglobljen razmislek o pomenu evropske integracije za nacionalne države, ki so tik pred vstopom v takšno supranacionalno organizacijo. Kaj lahko majhne države, kot je Slovenija, pridobijo z vstopom v takšno unijo, in katere so pasti, ki jih takšno povezovanje držav prinaša? Konvencija seveda ni odgovorila na vsa ta vprašanja, ki so velikanskega pomena za vsako suvereno nacionalno državo. Je pa razprava zagotovo pokazala vso problematičnost tistega koncepta evropskega povezovanja, ki na eni strani ljubosumno varuje nacionalno suverenost nacionalnih držav, na drugi pa na evropsko raven prenaša le tiste pristojnosti, ki jih države same ne morejo več opravljati.

Če nekoliko poenostavim, najbolj vroča je bila razprava o tem, koliko komisarjev bo imela katera država oz. ali jih bo sploh lahko imela vsaka država. Kot da bi bilo povezovanje v Evropsko unijo "zero-sum game", kjer ena stran nujno izgublja, če druga pridobiva. Skeptičnost večine držav in predstavnikov Konvencije do močnejšega političnega povezovanja je preprečila razpravo o vlogi in pomenu evropskega federalizma. Pri tem pa nimam v mislih takšne vrste federalizma, kot smo mu bili priča v razpravi v Bruslju, kjer so za federaliste označevali tiste predstavnike Konvencije, ki so bili za večjo vlogo večjih držav na račun majhnih. V mislih imam evropski federalizem, kot ga zagovarja Jurgen

Habermas.

Habermasova razlaga evropskega federalizma izhaja iz sledečega prepričanja: ob političnem soglasju držav članic in državljanov Evrope bi lahko na evropskih tleh ustvarili takšno federacijo, ki ne bi zmanjševala pomena majhnih držav in nacionalne suverenosti kot take. Nasprotno, Habermas zagovarja evropski federalizem, ker meni, da lahko edino federalna Evropa omogoči nastanek takšnega evropskega ustavnega reda, ki bo dober tako za velike kot tudi za male države in ki bo v dobrobit vseh državljanov Evrope. Spopad med "evroskeptiki" in "unitaristi" pa nujno pripelje le do navideznih zmag ene ali druge strani. To, kar je dobro za ohranitev interesa majhnih držav, ni vedno nujno dobro za vse članice Evropske unije, in obratno. Ščitenje zgolj lastnih interesov in vztrajanje na okopih nacionalne suverenosti (majhne države) kot tudi pretirano poudarjanje večinskega elementa pri odločanju in strukturi evropskih organov (velike države) ne bo pripeljalo do rezultatov, ki bodo optimalni za vse Evropejce. Takšno razpravo bi morali preseči z razpravo o tem, katera področja so tista, kjer Evropa potrebuje mehanizme za skupno in učinkovito odločanje, in katera tista, kjer je potrebno ohraniti odločilno vlogo držav članic Evropske unije. Spor ni namreč edino med majhnimi in velikimi državami, ampak tudi med različnimi političnimi ideologijami in programi. Neoliberalni viziji Evrope, ki temelji na močnih trgih in omejeni vlogi države, stoji nasproti vizija, ki poudarja pomen vloge države in regulacije v sodobni tržni družbi. Neoliberalna vizija vztraja pri doseženem in glorificira ekonomsko integracijo, denarno unijo, ekonomske pravice in svoboščine, zavrača pa krepitev politične integracije v Evropski uniji.

Zakaj je evropski federalizem lahko izhod iz takšne neproduktivne razprave? Evropska unija, ne glede na različne politične in kulturne tradicije, predstavlja danes v svetu določen način življenja, ki je značilen edino za ta prostor. Evropi je uspelo ustvariti evropsko različico tržne družbe, ki povezuje ekonomsko uspešnost z družbeno solidarnostjo. Takšne ureditve zelo redko srečamo v drugih delih sveta. Kot je to rad poudarjal prejšnji francoski premier Jospin, je Evropa več kot samo trg, je tudi model družbe, je način življenja s svojimi zgodovinskimi značilnostmi. Do nedavnega je evropski model socialnega kapitalizma uspešno ključeval pritiskom globalizacije in finančnih trgov, ki hitro kaznujejo preveč socialno "prijazne" vlade. Vpliv globalizacije na politiko nacionalnih držav še zdaleč ne pomeni, da so slednje nemočne in da lahko le sledijo diktatu globalnih trgov, kar trdijo zagovorniki konvergenčne teorije globalizacije. Nesporno pa je, da globalizacija, predvsem integracija finančnih trgov, dandanes omejuje določene vrste politik, ki so usmerjene v socialno prijaznejšo različico kapitalizma. Temeljno vprašanje je, ali je mogoče vzpostaviti na evropski ravni to, kar ni več izvedljivo na ravni posameznih držav članic EU? Z drugimi besedami, ali Evropska unija kot celota lahko postane eno socialno tržno gospodarstvo, sposobno regulirati tako svetovne kot regionalne gospodarske aktivnosti na način, ki povezuje gospodarsko rast s socialno pravičnostjo.

Prav to je izhodišče Habermasovega koncepta evropskega federalizma. Habermas namreč sprejema tezo, da globalizacija in evropeizacija onemogočata učinkovito vodenje socialne tržne družbe na ravni posameznih držav. Vzpostavitev skupne denarne enote je to možnost še bolj omejila. Edini način, da Evropa ohrani svojo "evropsko pot", je, da Evropska unija prevzame pristojnosti, ki so prej pripadale nacionalnim državam. To pomeni vzpostavitev evropske federacije z močno ekonomsko in politično skupno politiko. Predpogoj za takšno federacijo je sprejetje nove evropske ustave, ki bi postavila ustavne temelje za federalno Evropo in ki bi bila precej drugačna od obstoječe ustave

(pogodbe) EU, saj bi nujno vključevala skupno ekonomsko politiko in tudi harmonizacijo korporacijskih davkov znotraj EU.

Za takšno povečanje pristojnosti so seveda nujni tudi: družbeni konsenz med državljani EU, precejšnje spremembe politične strukture EU in močna demokratična legitimacija takšne politike. To pa terja drugačen ustavni ustroj glavnih institucij in organov EU, ki naj bi postali bolj podobni strukturi, kot jo poznamo v nacionalnih državah. Nujno je okrepiti vlogo parlamenta, svet postaviti mogoče kot drugi dom, komisijo pa kot pravi izvršilni organ, neposredno odgovoren parlamentu za svoje delo. Glavni ugovor nasprotnikov evropskega federalizma je, da je za takšno federalno strukturo potreben evropski "demos", enoten evropski "narod", bolje rečeno ljudstvo, ki bi omogočalo nastanek takšne federalne tvorbe. Habermas opozarja na voluntaristično naravo vsakega naroda, ki je pogojena z demokratičnimi procesom, s katerim se narod šele vzpostavi. Odveč je omenjati eno najboljših študij na tem področju, delo Benedicta Andersona, fascinantno študijo nastanka narodov v 19. stoletju (gl. B. Anderson: *Imagined Communities, Reflections on the Origin and Spread of Nationalism*, Verso, 1983). Kategorija naroda namreč ne obstaja ločeno od samega demokratičnega procesa samopostavitve kategorije naroda. Narod ni zgolj skupnost, ki temelji na skupni krvi, prednikih, jeziku in zgodovini. Je tudi to, ampak hkrati vedno tudi več kot to. Narod je skupnost "tujcev", ki je posredovana prek abstraktne, pravne solidarnosti, ki ji rečemo državljanstvo. Odločilna za nastanek naroda v 19. stoletju so bila sredstva komuniciranja, ki so pripomogla k izoblikovanju skupnih identitet.

Zaradi tega se Habermas upravičeno sprašuje, zakaj bi bilo nemogoče ustvariti pogoje za nastanek skupne evropske identitete, če je bilo to možno v skupnostih tujcev v 19. stoletju, ki kategorije "narod" sploh niso poznali in uporabljali. Za nastanek takšne skupne evropske identitete je potrebna javna sfera, v kateri evropski državljani vodijo evropski dialog o svojih problemih in perspektivah. Poleg obstoja skupne evropske ustave, demokratičnih institucij odločanja je takšen dialog, neke vrste evropska civilna družba, tretji sestavni element evropskega federalizma. Seveda je zelo pomemben obstoj evropskih elektronskih in tiskanih medijev, ki predstavljajo forum za evropski dialog. Za evroskeptike in nacionaliste je takšna federalna vizija Evrope utopija. Njihov glavni ugovor je nevarnost "talilnega lonca", ki bi ogrožal posamezne narode oz. njihove partikularne identitete. Nasprotujejo tudi ideji o evropski civilni družbi, češ da je nerealna.

Neobstoj evropskega demosa naj bi bil sploh glavni razlog, ki naj bi onemogočal razvoj takšne federalne Evrope. Kot sem že omenil, zgodovinske izkušnje nastanka narodov kažejo prej nasprotno. In kar je najpomembnejše, nastanek skupne evropske identitete v ničemer ne zahteva ukinitve posameznih nacionalnih identitet. Prej nasprotno, ob močni evropski identiteti bi tako združeni narodi Evrope imeli bistveno večje možnosti, da ustvarijo prostor, kjer evropsko sobiva z nacionalnim in kjer ena identiteta krepi drugo. Takšno obliko Habermas imenuje postnacionalna demokracija. Prav vizija Evrope kot posebnega modela tržnega gospodarstva, kot alternative ameriškemu neoliberalnemu modelu kapitalizma, je lahko izhodišče političnega programa. Takšne ambicije je EU sprejela že na vrhu v Lizboni; čas je, da tudi svoje institucije prilagodi takšnim vizijam. Obstoj Evropske unije kot posebne politične tvorbe ima lahko svoj smisel prav v tem, da predstavlja skupnost narodov, ki svoje skupne interese uresničuje v določenem stilu življenja, drugačnem od prevladujoče neoliberalne politične doktrine. Že sama zgodovina Evropske unije je močan argument zoper evroskeptike, kajti položaj večine držav se je z

vstopom v EU izboljšal, ne pa poslabšal. V 50 letih obstoja EU ni še noben narod izgubil svoje lastne identitete zaradi vstopa v evropsko skupnost držav. Sprejeti osnutek nove evropske ustave je sicer pomemben premik k bolj demokratični Evropi, a še daleč od omenjenega modela evropskega federalizma. Razprava na Konvenciji je pokazala, da mu "duh časa" še ni naklonjen; tovrstni predlogi nemškega zunanjega ministra Fischerja pa so že pred časom naleteli na francosko in britansko nestrinjanje. Vsekakor je pomembno, da se razprava o takšni Evropi čimprej začne. Kot je nekoč rekel David Ben Gurion: Brez vizij ni realizma v politiki.

dr. Franc Grad: Bodoče članstvo v Evropski uniji ima za Slovenijo po vsej verjetnosti približno enake prednosti in pomanjkljivosti kot za druge nove članice. Seveda pa je glede nekaterih stvari Slovenija v posebnem položaju, ki je drugačen od večine novih članic. Ker je bila še pred dobrimi desetimi leti zgolj članica federacije, ne pa samostojna država, je kot država še zelo mlada in razmeroma neizkušena v poslovanju z drugimi državami. Zlasti je pri tem lahko pomembno, da se očitno še ni povsem zavedla in navadila dejstva, da je država. Ker je glede notranjih razmerij že kot federalna enota v veliki meri delovala kot država, je to najbolj razvidno ravno v njenem poslovanju z drugimi državami in mednarodnimi organizacijami. Po drugi strani pa (zlasti psihološko gledano) dejstvo, da smo šele malo časa država, olajšuje prehod v stanje članice Evropske unije, torej v stanje, v katerem je država formalno sicer še vedno samostojna, dejansko pa je njena oblast že zelo okrnjena in bo očitno še bolj zmanjšana v prihodnosti.

Tako stanje nas v veliki meri vrača nazaj v stanje članice jugoslovanske federacije, torej v stanje, ki je v naši zgodovinski zavesti mnogo bolj usidrano kot sedanje stanje in smo ga zato tudi mnogo bolj navajeni. S tega vidika se vračamo v (zgodovinsko gledano) naše najbolj normalno stanje, v katerem je bil večji ali manjši del odgovornosti za odločanje o nas samih vedno v rokah koga drugega. Seveda moramo pri tem imeti pred očmi, da članstvo v Evropski uniji bistveno zmanjšuje možnosti odločanja o samem sebi, in upam si trditi, da bodo dejanske možnosti odločanja o državnih zadevah v marsičem manjše, kot so bile v prejšnji federaciji - ne glede na to, da smo bili takrat le v položaju federalne enote in da bomo zdaj formalno še vedno samostojna država.

Tako stanje ima seveda tudi dobre plati. Z vidika političnega življenja nam bo to spet omogočilo, da napetosti in trenja, mnogokrat povsem osebne narave (ki so v majhni državi nujno mnogo bolj intenzivna kot v veliki), usmerimo navzven, proti Evropski uniji, namesto da bi se izčrpavali v medsebojnih sporih. Na drugi strani se bomo verjetno miselno in glede delovanja lažje prilagodili novim razmeram, kot pa države z daljšo ali zelo dolgo državno tradicijo. To bi lahko obetalo večjo fleksibilnost pri pogajanjih znotraj organov Evropske unije. Zanimivo bo tudi videti, kako se bo v evropskih razmerah obnesla samosvoja politična inventivnost Slovencev, ki v notranjem političnem delovanju pogosto povzroča samo škodo, "evropejce" pa utegne včasih prav presenetiti.

dr. Rudi Kocjančič: Protislovja na poti k evropski federalni državi so simbolno razvidna predvsem iz osnutka ustavne pogodbe o Evropski uniji. Pripravljalci te listine me spominjajo na graditelje babilonskega stolpa, ki jim je Bog v njihovem napuhu, da bi se ustoličili na nebu, zmešal jezike. Tako na njihovih zidarskih odrih ni sledov Kajna in Abela; ni starozaveznih zvrtkov o prehodu čez Rdeče morje, niti kamnitnih plošč s sinajsko etiko; ni novozaveznih papirusov o blagih na gori, niti vstajenskega sporočila z Gólgote; ni glasov Antigone, niti vertikal in horizontal grškega logosa; ni sodniških

tehtnic, niti linij starega Rima; ni niti kamnov z obzidja, izza katerega je vzklikl Descartov ratio. - Bi duhovni in kulturni studenci, iz katerih bi se Evropejci in evropski narodi napajali po svoji volji, oslabil prihodnjo Evropo? - Bo Evropa novodobnih inženirjev trdnejša?

V pravnem pomenu vodi pot Slovenije v Evropsko unijo k postopni dekonstitucionalizaciji slovenskega pravnega reda in k izraziti redukciji zakonodajne funkcije državnega zbora, politično pa k razgradnji Slovenije kot nacionalne države. Ustavna pogodba bo z nekaterimi političnimi kompromisi in manj pomembnimi koncesijami majhnim državam še bolj okrepila položaj in vlogo Evropske unije nasproti državam članicam, znotraj te organizacije pa položaj in vlogo velikih držav nasproti majhnim državam (omejitev pravice do veta, razširitev odločanja s kvalificirano večino, opustitev rotacije pri predsedovanju evropskemu svetu, spremembe sedanje ureditve komisije, uvedba funkcije zunanjega ministra itn.). Kakšna bo usoda malih narodov in držav v prihodnji Evropi, ki se simbolno kaže že v imenu Evropska unija, so nam sporočili tudi podpisniki posebne skupne izjave k Atenski pogodbi, ki so jo patetično in enigmatično naslovili: Ena Evropa! V Evropski uniji se bomo pri ohranjanju svoje narodne samobitnosti srečevali z enakimi problemi, s kakršnimi smo se morali spopadati v preteklosti v večnarodni habsburški monarhiji in v obeh Jugoslavijah.

dr. Lev Kreft: Da bo bodoča evropska federalna država nekaj nenavadnega, je skorajda zagotovljeno. Njeno osnovno protislovje je, da množice državljanek in državljanov hočejo imeti (tudi) evropsko državljanstvo, hkrati pa te iste množice nimajo nobenih iluzij o Evropski uniji: karkoli se bo tam v Bruslju zgodilo, zagotovo v Evropi ne bo vladalo ljudstvo. Ta povezava republikanskega navdušenja nad Evropo in ljudskega preziranja njenega režima kaže, da bo Evropska unija doživela precejšnje pretese, če se bo še naprej zanašala, da jo lahko drži skupaj vrhunski dogovor med Francijo in Nemčijo, okrog katerega se potem druge države zberejo v koncentričnih krogih po "teži". Evropa lokalne fevdalne gosposke, konsenza nacionalnih izvršnih oblasti, evrokratskega administriranja in neučinkovitosti utegne postati ohlokracija, če ne bo uspela postati res publica, ki jo bo lahko imel za svojo vsak državljan in vsaka državljanica.

dr. Ivan Kristan: Ali bo EU sploh federativna država? Trenutno so perspektive za evropsko federacijo dokaj slabe. V evropski konvenciji, ki pripravlja evropsko ustavo, so federativno načelo črtali. Iz 1. člena osnutka ustavne pogodbe so črtali določilo, da bo Evropska unija nekatere skupne pristojnosti izvrševala na federativni osnovi. Federativno načelo je menda najbolj motilo britanskega premiera Tonnyja Blaira, saj je predsednik konvencije Valery Giscard d'Estaing prav na njegovo osebno zahtevo (tako so poročali mediji) izpustil iz osnutka ustave "federativno osnovo".

Vprašanje je, kdaj se bo "federativna osnova" vrnila v kakšen institucionalni dokument Evropske unije oz. nove Evrope - državne skupnosti petindvajsetih (in več) članic. Značilno izjavo je dal prav Valery Giscard d'Estaing, ki je tako avtoritativno modeliral osnutek ustavne pogodbe EU: če se Unija sploh kdaj bo "federalizirala", se to utegne zgoditi šele čez kakega pol stoletja!

Presenetljivo pa je, da je črtanje tega določila iz ustavne pogodbe predlagala tudi Slovenija oz. njeni predstavniki v evropski konvenciji in da so ta svoj predlog utemeljili z ugotovitvijo, da je Slovenija v nekdanji jugoslovanski federaciji imela slabe izkušnje. V odgovoru na prvo vprašanje sem utemeljil, da ta ocena ni točna.

Ko se bomo borili z naraščajočim evropskim centralizmom in z vse mogočnejšim bruseljskim aparatom (v katerem pa bo tudi nekaj Slovencev), se bomo radi spomnili na naš položaj v bivši jugoslovanski federaciji in na naše "slabe izkušnje v njej".

Če gledamo na naše članstvo v Evropski uniji s stališča ustave, pa moramo z obžalovanjem ugotoviti, da Ustava Republike Slovenije sploh ne ve, da se je Republika Slovenija včlanila v EU.

Kdor bo želel primerjati, kako je bil v ustavi urejen položaj Republike Slovenije v jugoslovanski federaciji (SFRJ) in kako je urejen sedaj, ko vstopamo v drugo državno skupnost, tj. Evropsko unijo, bo razočaran: ugotovil bo, da je Republika Slovenija prej imela svoj položaj definiran v dveh ustavah (v ustavi SFRJ in v svoji ustavi), sedaj pa v ustavi ni niti omenjeno dejstvo, da je članica EU.

dr. Slaven Letica: Čeprav danes nihče v Evropi ne more z gotovostjo trditi, kako bo pravzaprav oblikovana (koliko članic bo imela) in kako bo organizirana Evropska unija oz. kako bodo organizirane "združene evropske države" čez 20, 30 ali 50 let, je povsem jasno, da bo ta sestavljena državna skupnost temeljila na spoštovanju načel liberalne (meščanske) demokracije na eni strani ter federalizma (spoštovanje nacionalne zavesti in interesa držav članic) in multikulturizma na drugi strani. Ljudje, državljani, narodi, ki bodo sestavljali bodočo "evropsko federacijo", se bodo morali navaditi živeti v pogojih pluralizma nacionalnih (državnih), kulturnih in državljanskih interesov ter z množico strukturiranih in paralelnih identitet. Morali se bodo navaditi, da so sočasno tako Evropejci kot Slovenci in še marsikaj drugega. Dosedanje vključevanje nacionalnih držav v Evropsko unijo namreč ni pomenilo ukinjanja nacionalne identitete, ampak je samo zapletlo problem že itak kompliciranih, večkratnih osebnih in skupnih identitet - glede osebne pripadnosti ali predstav o sebi in drugih: etničnih, civilnih, jezikovnih, religijskih, kulturnih, genskih, svetovnonazorskih, vrednostnih, poklicnih, političnih, generacijskih in drugih.

Raziskava Evrobarometer, izvedena sredi leta 2000 v 15 državah Evropske unije, je npr. pokazala, da ima velika večina Evropejcev sindrom deljene lojalnosti in večkratnih identitet: samo med Evropejce se prišteva le 4 % vprašanih; med Evropejce in pripadnike lastnega naroda 8 %; med pripadnike lastnega naroda in Evropejce 45 %, samo med pripadnike lastnega naroda pa 41 % (2 % vprašanih ni odgovorilo na to vprašanje).

Stalna krepitev civilnih in federalnih elementov (na račun racionalno-državljanskih in evropsko-konfederalnih) v današnji Evropski uniji in v bodočih "združenih evropskih državah" bo bistveno spremenila okoliščine, v katerih se bodo oblikovale civilne, etnične in kulturne identitete v bodoči Evropi. Konstitucionaliziranje "evropskega državljanstva" ne pomeni samo uresničitve načela o enakosti vseh državljanov Evropske unije pred evropskimi zakoni in sodišči, temveč prinaša tudi nove oblike lojalnosti ter nove državljanske in skupne identitete.

Za majhne evropske narode in države, kot so Slovenci in Slovenija, bo bodoča evropska federacija prinesla nove možnosti in nove izzive, od katerih bo gotovo največji: kako utemeljiti in braniti lastne nacionalne interese in kako utemeljiti in braniti lastno nacionalno, jezikovno in kulturno identiteto.

Kultiviranje zgodovinskega spomina in resnična valorizacija vseh pozitivnih in negativnih izkušenj skupnega polstoletnega življenja v nekdanji "federativni" Jugoslaviji bi bila lahko za Slovence zelo koristna pri opredeljevanju njihovega razmerja do "slovenskega" in "evropskega".

dr. Jože Mencinger: Za Slovenijo je vključitev v EU nekakšen zasilni izhod, podobno kot je bila po I. svetovni vojni to vključitev v takratno Jugoslavijo ali v letu 1991 izstop iz nje. O prednostih povezovanja zato nima smisla razpravljati. Žal je Slovenija v letošnjem letu z vključitvijo v Nato izpustila priložnost, da preneha biti tranzicijska in postane "normalna" evropska država; namesto tega se je politično priključila siromašnim in odvisnim tranzicijskim državam, ki so se Natu pridružile predvsem zaradi "prastrahu" pred Rusijo oz. SZ.

Slovenija v EU ne bo "prvi kmet na vasi"; njen političen vpliv bo marginalen, čeprav bi utegnila postati gospodarsko ena bolj uspešnih regij EU. Pri razpravah o bodočnosti evropske federalne države ne gre spregledati problemov, povezanih s širitvijo. Do zdajšnje širitve EU je prišlo v času gospodarske stagnacije, ki se po nekaj znakih preveša celo v gospodarsko depresijo. Istočasno reforme v "starih" članicah zmanjšujejo do nedavno visoko stopnjo socialne varnosti v njih; z visokimi stopnjami brezposelnosti pa se že kažejo posledice liberalnega kapitalizma, globalizacije in delno tudi negativni učinki sicer uspešne uvedbe evra. Rezultat zdajšnje velike širitve bo nastanek izredno raznolike skupnosti držav, ki bo po razlikah v stopnji gospodarske razvitosti podobna nekdanji Jugoslaviji. Zato se kot prvo pojavlja vprašanje, ali bi EU mogla preživeti desetletno recesijo, ki ni izključena, saj ni videti vzvodov za pospešitev gospodarske rasti. Je EU morda bolj skupnost, ki je ustvarjena za delovanje v "dobrih časih" in mnogo manj za delovanje v "slabih časih"?

Rezultat skupne, čeprav za določanje vrednosti evra proti dolarju povsem irelevantne denarne politike Evropske centralne banke, omejitev v fiskalni politiki (Pakt stabilnosti in rasti) in "acquis" je tudi sinhronizacija gospodarskih ciklusov, torej tudi recesije. "Nesimetrični udari" enake denarne politike in nesposobnost prilagajanja fiskalne bi zaradi velikih razlik med članicami zlahka ustvarili "sindrom izkoriščenosti", značilen za zadnje desetletje obstoja Jugoslavije. EU ima tudi sicer kar nekaj "jugoslovanskih" značilnosti, ki pa povečujejo njeno stabilnost. Mednje sodijo inertnost, sposobnost prilagajanja ali ignoriranja lastnih pravil in ustvarjanje novih institucij. Inertnost se najbolj kaže pri nesposobnosti spremeniti skupno kmetijsko politiko; t. i. distribucijske koalicije so dovolj močne, da preprečijo spremembe. Sposobnost prilagajanja ali ignoriranja lastnih pravil se je pokazala pri sprejemanju držav v Evropsko denarno unijo; kljub pravilu, da javni dolg članice ne bi smel presegati 60 % bruto domačega produkta, so sprejeli dve članici z dolgom blizu 130 %. Mnogo bolj relevantno bo ignoriranje pravil Pakta stabilnosti in rasti; po teh pravilih bi morala Nemčija s primanjkljajem, večjim od 3 % bruto domačega produkta, plačati "kazen" v višini 0,5 % bruto domačega produkta, kar je nesmiselno in kar bi EU lahko uveljavila samo proti majhni članici ali novinki. Z nastajanjem novih institucij se povečuje in krepi sloj birokracije tako v centru kot tudi v članicah, ki je za obstoj EU najbolj zagret.

Ne glede na povedano pa je EU morda edinstvena priložnost za ponovno uveljavitev socialnega tržnega gospodarstva, če se bo pravočasno odpovedala iluzijam o gospodarskem in političnem tekmovanju z ZDA, ki ga, kakršna je in naj bi ostala, ni sposobna. Evropska identiteta namreč ostaja identiteta različnosti; poskusi večje centralizacije in regulacije bi bili za njeno bodočnost usodni.

dr. Miha Ribarič: Vključevanje v Evropsko unijo realno nima alternative. Karakter Evropske unije pa je bolj zapletena zadeva. Klasični pojmi federacije ali konfederacije po mojem gledanju ne ustrezajo kompleksni skupnosti obstoječe Evropske

unije in še manj unije, ki je v procesu svoje širitve. Federalna država v smislu en človek en glas, torej brez upoštevanja interesov članic, za Slovenijo očitno ne pride v poštev. Evropska unija mora zagotoviti učinkovito uresničevanje nalog, ki so jih njej zaupale njene države članice. Pri tem pa je potrebno najti ustrezno ravnotežje med interesi, ki jih ima vsaka država članica posebej, in tistimi interesi, zaradi katerih unija sploh obstaja. Če tega odnosa med posebnimi in skupnimi splošnimi interesom ni mogoče uspešno razreševati, potem pač država članica v taki skupnosti nima več razloga, da je v njej, če je pa nezmožnost doseganja soglasja o temeljnih vprašanjih širša, potem v skrajnem primeru tudi unija nima več podlage za svoj obstoj. Vse je pravzaprav odvisno od tega, ali so države članice sposobne opredeliti skupne funkcije unije v skladu s svojimi interesi in ali so sposobne tudi v praksi dosegati take rešitve, ki vendar v osnovi ustrezajo vsem skupaj in vsaki članici posebej.

Z notranjega vidika pa je za Slovenijo pomembno, ali je sposobna oblikovati svoje interese tako, da ustrezajo razmeram v Sloveniji, in ali jih je sposobna, torej v odvisnosti od sebe in drugih članic, tudi in v kakšni meri uveljaviti. To velja za državne organe, torej predvsem parlament in vlado. Sicer pa je osnovno, kakšna je sposobnost slovenskega gospodarstva in znanstvenoraziskovalne dejavnosti ter vseh drugih potencialov za vključevanje v mednarodno skupnost in ali državna politika to podpira v zadostni meri.

dr. Ciril Ribičič: Pri svoji vključitvi v Evropsko zvezo 2004. leta mora Slovenija po mojem prepričanju uravnoteženo uveljavljati rešitve, ki bodo po eni strani zagotavljale čim večjo stopnjo njene prepoznavnosti in avtonomije znotraj Evropske zveze in po drugi strani zagotovile Evropski zvezi, da se uveljavi kot svetovna gospodarska, politična in vojaška moč, ki zagotavlja svojim narodom, državam in posameznikom (Evropejcem) varnost in razcvet. Slovenija ne more biti zainteresirana za takšen razvoj Evropske zveze, v katerem bi se izgubljale tiste njene posebnosti, ki jih je uspela varovati in razvijati v nekdanji jugoslovanski federaciji in še zlasti po osamosvojitvi. Po drugi strani pa bi ravnala ne le egoistično, temveč tudi v lastno škodo, če bi v imenu varovanja posebnih interesov majhnih držav preprečevala razvoj, ki bi povzročil zaostajanja za ZDA in drugimi propulzivnimi deli sveta. Ko na podlagi svojih izkušenj iz preteklosti ne more pristati na oblikovanje nekakšne Yurope, v kateri Slovenija ne bi imela potrebne stopnje avtonomije in zagotovil, da ostaja v njej po lastni svobodni volji, pa obenem ne sme nasprotovati modernizaciji Evropske zveze in nujni stopnji integracije, brez katere ne more postati uspešna v svetovnem merilu. Eno in drugo bi lahko izneverilo upanje, ki izhaja iz izjemno prepričljivega rezultata referendumu o vstopu v Evropsko zvezo, ki je zaostal samo za plebiscitnim izidom o samostojnosti Slovenije iz 1990. leta.

dr. Rudi Rizman: Prepričan sem, da bo kritično ovrednotenje minulih izkušenj (tokrat povezanih z "dvema preteklostma", se pravi z "jugoslovansko" in "osamosvojitveno") slovenski politiki v veliko oporo pri soočanju z novimi izzivi, ki jih bo v tem pogledu prinašalo članstvo v Evropski uniji. Čeprav bo šele čas pokazal, katere od minulih izkušenj bodo pri tem ključne, pa je mogoče že sedaj napovedati, da bodo v ospredju tiste referenčne izkušnje, ki bodo lahko v pomoč pri (raz)reševanju vprašanj na kompleksni ravni nacionalno-transnacionalno, ki obsega, če nekoliko poenostavimo, predvsem politično (demokracija) in kulturno (identiteta) sfero.

Praktične strategije avtonomije bo morala slovenska politika v Evropski uniji uresničevati

na obeh omenjenih področjih: reduciranje samo na vprašanje demokracije bi v končni posledici pomenilo popuščanje evropski različici unitarizma, medtem ko bi vztrajanje pri kulturi ločeno od demokracije končalo pri retrogradnem nacionalizmu. Seveda to sploh ni samo slovenski problem, ki šele čaka na prave rešitve na evropski ravni. "Odkrivanje Amerike" na tem področju bi pomenilo neproduktivno trošenje energij, ker so manjše članice Evropske unije investirale v evropsko demokracijo, ne da bi pri tem v kakšnem bistvenem pogledu okrnile svojo nacionalno avtonomijo. Res pa je, da posnemanje pri tem ni dovolj in da mora vsaka država sama odkriti konkretne oz. specifične strategije ohranjanja in razvijanja svoje nacionalne avtonomije in prispevkov k izgradnji transnacionalne demokracije v okvirih Evropske unije.

V navezavi na dosedanje slovenske izkušnje v preteklosti, ki so bolj izkušnje nacionalne kolektivitete kot pa izkušnje državljanov, se mi zdi pri koncu pomembno opozoriti na naslednje odprte dileme Evropske unije, ki bodo, če to že niso sedaj, to zagotovo postale naslednje leto, ko bo Slovenija vstopila v Evropsko unijo. Prva relevantna dilema je odvisna od izbire sociološkega scenarija nadaljnjega razvoja Evropske unije v prihodnosti. V grobem se bo morala ta odločati med naslednjimi tremi: med "ameriškim modelom" (pod pogoji ameriške dominacije, skrajno liberaliziranim trgom in minimalno socialnosolidarnostno vlogo države, agresivnim razvojem znanosti in tehnologije ter skomercializiranim vrednostnim sistemom), "fundamentalističnim modelom" (od neofašistov in skrajnih komunitarističnih politik na skrajni desnici in levi, ki načelno zavračajo sam obstoj Evropske unije kot tudi vsega, kar je povezano z globalizacijo) in "socialno-demokratski modelom" (tega tukaj ne razumemo v ozkem ali celo strankarskem pomenu), pri katerem gre za model politike in ekonomskega razvoja, ki se v največji možni meri opira na socialni kapital, prakticiranje tolerance, politični in kulturni pluralizem, široki družbeni konsenz in na omejevanje družbenih in ekonomskih neenakosti. Seveda so vsi omenjeni modeli grobo skicirani in jih ni vedno mogoče prepoznati v njihovi čisti obliki, ker se pogosto prekrivajo, vendar se aktualne (politične) družbe v svetu v končni analizi vendarle bolj ali manj prepozna(va)jo v enem od njih. Pri tem avtor tega besedila ne skriva svojega prepričanja, da je edina prihodnost, ki si jo zasluži Evropska unija in ki ji na koncu koncev tudi zagotavlja dolgoročni kohezijo in obstoj, zvezana z zadnje omenjenim modelom.

V zadnjem času, predvsem pa po zloveščem 11. septembru, so ugledni sociološko motivirani futurologi pisali tudi bolj apokaliptične scenarije za Evropsko unijo, ob katerih ne bi smeli le zamahniti z roko. V mislih imam tistega, ki napoveduje, da bo Evropska unija leta 2020 razpadla in bodo njeno mesto prevzele države, ki se bodo sklicevale na desno-nacionalistične politične programe. Med katalizatorje takšnih negativnih sprememb njihovi avtorji omenjajo do skrajnosti radikalizirane procese v državah Evropske unije, ki smo jim v zacetku sicer priča že danes: povečujoča se ekonomska recesija oz. kriza, velika stopnja nezaposlenih, naraščajoča moč (radikalne) desnice, konflikti v velikih evropskih mestih z imigrantskimi priseljenci (v glavnem z muslimanskim prebivalstvom), večje število odmevnih terorističnih dejanj v Evropi, za katerimi bodo stali skrajneži iz muslimanskih vrst, itd. Omenjeni favorizirani model smo nenazadnje omenili tudi zato, ker je nemara edini, ki lahko opravi preventivno vlogo v smislu zmanjševanja, če že ne popolnega odpravljanja omenjenih zlovesčih družbenih in političnih simptomov. Kar seveda pomeni, da se bo morala Evropska unija poleg demokratičnega soočiti tudi s socialnim "deficitom". Ugledni nemški sociolog Ulrich Beck je malo za šalo in malo za res podvomil, da bi lahko EU zadovoljivo opravila test v prvem primeru, če bi se, hipotetično

vzeto, hotela pridružiti EU na podlagi kriterijev, ki jih sicer uveljavlja za svoje pristopne članice. Na še bolj relevantno vprašanje, kako se bo EU oblikovala v inkluzivno socialno skupnost oz. unijo, ne da bi pri tem navznoter sama postala birokratski "Leviathan" navzven pa nova "železna zavesa" do zunanjega sveta, pa v tem trenutku še ni zadovoljivih, kaj šele prepričljivih odgovorov.

mag. Andraž Teršek: Nedvomno evropska ustavna konvencija in evropska ustava predstavljata obliko evropskega dogovarjanja o prihodnosti Evrope, kakršne v zgodovini evropske civilizacije še ni bilo. Ob tem, ko omenjena dogajanja subjektivno vrednotim, sem hkrati kritičen do, po mojem mnenju, nesorazmerne pasivnosti Evrope v zvezi z določenimi dogajanjmi na mednarodnem političnem odru, kot so npr. razmere na Bližnjem vzhodu. Pritrjujem mnenju tistih ljudi, ki s tem v zvezi Evropi očitajo preskromno zavedanje njene odgovornosti, občasno tudi ravnodušnost. Kritičen sem do prepogostega neproduktivnega moraliziranja evropske politične elite in visokih odposlancev EU v zvezi z mednarodnimi političnimi dogodki. Menim, da je potrebno institucionalne dogodke in ravnanja, ki zadevajo snovanje nove institucionalne podobe evropskega prostora in evropske prihodnosti, vrednotiti tudi s soočanjem načina ukvarjanja Evrope s samo seboj z načinom njenega prevzemanja odgovornosti in aktivne vloge v zvezi s političnimi okoliščinami in dogodki zunaj evropskega geografskega okvira.

Največ raziskovalne pozornosti namenjam vprašanju listine človekovih pravic in varstvu človekovih pravic v okviru EU. Gre za enega izmed načinov, po mnenju J. H. H. Weilerja morda tudi za najprimernejši način, kako odpraviti evropski demokratični deficit. V zvezi z organiziranostjo novega modela evropskega dogovarjanja o skupni prihodnosti se je sprva zdelo, da bo t. i. "intergovernmental" značaj EU presežen z oblikovanjem organa, ki bi bil sestavljen iz članov parlamentov posameznih držav, članov evropskega parlamenta in članov sveta ministrov. Na ta način naj bi zagotovili večjo legitimnost strukture odločanja in sprejetih odločitev, večjo transparentnost in večjo demokratičnost. Ta ideja, ki so jo mnogi poznavalci institucionalnih dogajanj v okviru EU ocenili kot pozitivno, je bila že na samem začetku zavrnjena, saj so, tako se zdi, v razmerju z demokratičnimi ideali in varovanjem človekovih pravic in svoboščin prevladale politične težnje najmočnejših evropskih držav. S tem v zvezi je npr. tudi evropsko sodišče napovedalo neupoštevanje sklepov konvencije in določil morebitne listine človekovih pravic. Izpostavila se je domnevno neomajna zahteva, da kakršenkoli dokument o zaščiti človekovih pravic in svoboščin sprejme EGS. Dogajanjem s tem v zvezi pripisujem poseben pomen za prihodnost Evrope. Ob tem, ko pogosto izpostavljam bojazen o zniževanju že dosežene ravni varstva človekovih pravic v Evropi in se pridružujem opozorilo o problemu opredeljevanja določenih človekovih pravic kot "temeljnih" (ni dobro, če se število tistih pravic in svoboščin, ki jih razumemo kot temeljne ("fundamental"), neutemeljeno povečuje, saj na ta način zmanjšujemo pomen resničnih, zgodovinsko izoblikovanih in izkustveno utrjenih temeljnih pravic), soglašam z mnenjem tistih ljudi, ki menijo, da institucionalno varstvo človekovih pravic ne sme biti odvisno od vsake posamezne države članice in da naj tudi EU prizna avtoriteto ESČP v Strasbourgu. Namesto povečevanja števila pravic in dokumentov, ki zagotavljajo formalne okvire zaščite pravic, bi veljalo v Evropi povečati napore v smeri izoblikovanja učinkovite politike varstva človekovih pravic in svoboščin. Weiler je nekje zapisal, da se EU sooča s svojevrstnim demokratičnim paradoksom, ko si na eni strani prizadeva za

varstvo človekovih pravic v Burundiji, hkrati pa nezanemarljivemu obsegu lastnega prebivalstva ne nudi učinkovitega varstva človekovih pravic. Zavaljo zagotovitve ustrezne formalne podlage za varstvo človekovih pravic in svoboščin znotraj EU oblikovanje člena v listini človekovih pravic, ki določa, da EU varuje človekove pravice in svoboščine znotraj pravnega reda EU, kar je tudi eden izmed ciljev EGS, razumem kot aksiomatično nujnost. Weiler je v svojem lanskoletnem predavanju na Pravni fakulteti v Ljubljani med drugim dejal: "EU vzdržuje pretiran ignorantski odnos do ESČP. EU ne govori o varstvu človekovih pravic in svoboščin, temveč o moči in oblasti. To ni govorica pristnega, substančnega demokratičnega liberalizma; to je govorica politike in liberalno-tržno-kapitalističnega ekonomizma. Gre za svojevrstno kelseniansko poigravanje z demokratičnimi idejami, načeli in vrednotami. Gre za evropski pravni pozitivizem, za evropski formalnologični pozitivizem, v katerem je prostora za človekove pravice samo v primeru njihove formalne in eksplicitne vključitve v uradne dokumente, brez prebijanja jezikovnih okvirov posameznih določb o varstvu človekovih pravic in brez njihove interpretacije, torej v popolni odvisnosti od logike ekonomskega liberalizma. Gre za retoriko politične moči samooklicane kapitalistične elite, ne za retoriko demokratične legitimnosti." Ekonomski liberalizem, ki posameznika percipira kot potrošnika, je potrebno soočiti z idejnimi težnjami pristnega, vsebinskega liberalizma. Slednjega opredeljuje takšna demokratična institucionalna struktura družbene ureditve, ki je osredotočena na temeljne človekove pravice in svoboščine ter vzgojo državljanov kot aktivnih političnih subjektov. Evropskim državljanom je potrebno omogočiti njihovo samouresničitev kot aktivnih političnih subjektov; ne kot potrošnikov, temveč kot državljanov. Napovedi o učinkovitosti Evrope pri soočanju s tem problemom prežema skepticizem.

Proces konstitucionalizacije ter spreminjanja pravne in politične podobe evropskega prostora se sooča s številnimi problemi. Konstitucionalizacija EU vpliva na tradicionalno uveljavljeni način legitimiranja EU, ki je pretežno funkcionalno legitimacijski, v smislu predhodne določitve ciljev politik EU, njihove tehnične izvedbe in v odsotnosti naknadne demokratične presoje. Ta način legitimacije in tradicionalni, demokratični način legitimacije na nacionalni ravni sta in bosta še naprej v medsebojnem vplivu. Postavlja se vprašanje, v kateri smeri in kako intenzivno. Odločanje v EU ni transparentno (t. i. "demokratični deficit"). EU je "okužena" z deficitom politične odgovornosti ("accountability"). Ni uveljavljenega demokratičnega načela večine. V EU de facto ni "živega" demosa, ni neke "political community". Pereč je tudi problem inkorporacije prava EU v notranji red držav članic, ki ga opredelujeta predvsem načeli supremacije in direktnega učinka. Ti dve načeli učinkujeta prek organov EU in prek nacionalnih ustavnih sodišč. Pričakovanje potencialnega konflikta s tem v zvezi je utemeljeno. Tradicionalni cilji EU so ekonomski, pretežno v smislu ekonomske "učinkovitosti", pri čemer pa de facto ni ustreznih kriterijev redistributivne pravičnosti. V zvezi z razumevanjem "države" in izpolnitvijo tradicionalnih funkcij vladanja prihaja, na eni strani, do t. i. negativne integracije v smislu promoviranja ekonomske integracije in z omejevanjem moči držav na regulacijo trga ter, na drugi strani, do pozitivne integracije v smislu sprejema pozitivnih pravil na ravni EU. Ta drugi vidik integracije predstavlja svojevrsten izziv državi blaginje. Naštete probleme je izčrpno analiziral npr. M. P. Maduro, ki med drugim tudi pravi, da je potrebno pozabiti, da je konstitucionalizacija EU paradoks, ki se kaže kot paradoks politične skupnosti, kot "fear of many and fear of few" in kot problem "who decides who decides". Maduro npr. meni, da ni idelane oblike konstitucionalizma in da naj evropski

konstitucionalizem služi predvsem odpravljanju napak nacionalnega konstitucionalizma ter naj se sooči s problemoma vse manjše politične participacije državljanov in neupoštevanja interesov "od zunaj". Kontrolo demokratičnosti je po njegovem mnenju potrebno prenesti na nacionalno raven: v evropski politični skupnosti naj bo dominanten demos, hkrati pa naj bo demos tudi "ultimate legitimating source". Sam dodajam, da prav iskanje odgovora na vprašanje, ali bo evropski federalizem predstavljal odprt politični prostor, ki bo ustvarjen na način omogočanja vpliva na odločanje v drugih državah in v katerem ne bo ovir za politične pravice, predstavlja pomemben del negotovosti v zvezi s prihodnjo institucionalno podobo Evrope.

Kar zadeva nadaljnja vprašanja legitimnosti in ustavnopravno teorijo se tudi v zvezi z vlogo in močjo evropskega sodišča, ki je s svojim sodnim aktivizmom, sodnim delovanjem "pozitivnozakonodajnega" značaja in vnosom temeljnih človekovih pravic v pravni red EU odločilno vplivalo na proces širitve EU in njenih institucionalnih sprememb, vendarle postavlja vprašanje (demokratične) legitimnosti evropske (ustavno)sodne politike, politične moči ustavnosodnega odločanja in procesa judikalizacije. Izhajam iz takšne opredelitve pojma judikalizacije, kot jo je (v knjigi *Governing With Judges*) podal A. Stone Sweet in ki na eni strani označuje "pozitivnozakonodajni" značaj odločanja najvišjih sodišč (tudi kot logičnega rezultata značilnosti sodobnega konstitucionalizma), na drugi strani pa prenašanje nekaterih značilnosti sodnega sprejemanja odločitev v procese zakonodajnega odločanja. Judikalizacija naj bi pripomogla k vzpostavitvi t. i. univerzalnega ustavnopravnega diskurza, ki bi potekal med vsemi zainteresiranimi subjekti: (ustavno)sodnimi organi, zakonodajno in izvršilno vejo oblasti, ustavnopravno stroko ter zainteresirano strokovno in laično javnostjo. Judikalizacija naj bi bila pravzaprav najustreznejši način zagotavljanja legitimnosti ustavnopravne in ustavnosodne politike, saj univerzalni ustavnopravni diskurz (z vključitvijo vseh najpomembnejših akterjev) vsebuje prav elemente demokratičnosti. V novi institucionalni podobi Evrope se bo ustavnopravna teorija soočila z nadaljnjimi posebnostmi, ki bodo determinirale proces judikalizacije in ki bodo izhajale tudi iz značilnosti vloge in moči Sodišča EU, nacionalnih ustavnih sodišč in ESČP, predvsem pa iz značilnosti medsebojnih razmerij med temi sodišči.

Kot posebej pomemben izziv, s katerim se bodo soočali tudi slovenski pravni strokovnjaki, razumem potrebo po izdelavi ustreznih kriterijev v zvezi s presojo, katera so tista vprašanja, katerih reševanje vendarle ostaja pristojnost posameznih držav. Gre predvsem za pravno-politično vprašanje, "zakaj" določena vprašanja ostajajo v domeni posameznih držav; odgovor nanj pa je neposredno povezan s konkretizacijo pojmov "nacionalne identitete" in "nacionalne suverenosti". Larry Siedentop je npr. prepričan, da bi moralo biti v središču razprav v zvezi z institucionalno prihodnostjo Evrope vprašanje ustrezne stopnje avtonomije posameznih držav ter njihovih regionalnih in lokalnih delov (t. i. lokalna avtonomija na mednarodni ravni), ne morebiti problem suverenosti per se, torej njenega središča oz. težišča.

In nenazadnje, zdi se, da je v tem trenutku eno od najpomembnejših vprašanj legitimnosti evropskega političnega procesa vendarle vprašanje, kako uspešne bodo nacionalne države pri izvajanju svoje naloge, da s svojim vzajemnim delovanjem zagotovijo legitimnost organov in institucij EU. Eden prvih korakov na tej poti bo moral biti storjen v smeri povečanja transparentnosti politike EU.